

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи

Дипломна робота бакалавра

з теми:

**«СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ»**

Виконала:
здобувач вищої освіти IV курсу,
Sz1-B20 групи
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Віщак Катя Іванівна

Керівниця:
Данилюк О.І., кандидат економічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ	8
1.1. Соціальний захист людей похилого віку: сутність, принципи, класифікація.....	8
1.2. Огляд міжнародного досвіду визначення поняття «похилого віку»	15
1.3. Правове регулювання захисту осіб похилого віку на міжнародному рівні.....	23
РОЗДІЛ II МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ	34
2.1. Міжнародний захист громадянських прав осіб похилого віку	34
2.2. Міжнародно-правове регулювання соціального забезпечення людей похилого віку	43
2.3. Інституційні механізми соціального захисту осіб похилого віку	53
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	69
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Питання забезпечення прав і свобод людини є головним у діяльності держави та міжурядових інституцій. Але, визнаючи рівність усіх людей, не варто забувати, що деякі з них потребують особливої уваги та турботи. Серед найбільш уразливих – літні люди. Старість є, мабуть, найбільш поширеним соціальним ризиком, оскільки, за умови нормального плину життя, вона настає практично у кожної людини. Людська солідарність базується на розумінні, що якісь події можуть відбутися з кожним. І, якщо безробіття або нещасний випадок на виробництві найчастіше перебувають у категорії «вірогідний», то старість – у категорії «прогнозований» чи «майбутній». Середня тривалість життя в історії існування людства змінювалась від 20-30 років у первісному суспільстві до 70-80 років, а то й вищої тривалості у сучасних розвинутих державах. Стрімке старіння населення, зумовлене зниженням дітонароджуваності та зростанням якості медичних послуг, що сприяє зменшенню смертності, є однією із найбільш важливих соціальних трансформацій сучасного світу. Старіючі суспільства стикаються з серйозними викликами через зниження темпів економічного зростання, різке збільшення витрат на медичне обслуговування осіб похилого віку, неспроможність систем пенсійного забезпечення, високий рівень нерівності серед літніх людей та відсутність динамічного розвитку у сфері зайнятості.

Старість або похилий вік, що є одним із соціальних ризиків, визнаних людством, протягом останніх десятиліть є об'єктом особливо пристальної уваги з боку суспільства у глобальному масштабі. Підтвердженням тому є ряд актів Організації Об'єднаних Націй та інших поважних міжнародних інституцій, присвячених забезпеченню прав літнього населення. Світовим співтовариством беззаперечно визнано необхідність додаткового захисту прав окремих, найбільш вразливих категорій осіб, серед яких й літні люди, проте загальнообов'язкового універсального договору, яким було б регламентовано права і свободи осіб похилого віку, досі не було прийнято. Разом з тим,

відсутність єдиного універсального міжнародного акта, присвяченого правам літніх людей, має своїм наслідком неоднорідність правозахисної практики та широкі межі у тлумаченні норм міжнародного права прав людини щодо цієї частки суспільства.

Проблематика соціального захисту осіб похилого віку не втрачає своєї актуальності. Питання надання соціальних послуг особам похилого віку, неодноразово ставали тією чи іншою мірою предметом вивчення багатьох учених, зокрема: В. Джуган, Р. Джуган, Т. Коленіченко, М. Житинська, М. Кухта, І. Ярошенко, Е. Лібанової, А. Новикова, О. Іванової, К. Міщенко, Р. Сопко, О. Безпалько та ін. Дослідження міжнародно-правової основи щодо захисту осіб похилого віку висвітлювалися у працях таких вітчизняних і зарубіжних фахівців як: К. Бориченко, І. Шашкова-Журавель, М. Баймуратов, О. Березіна, М. Буроменський, А. Войціховський, І. Зогий, А. Предибайло, Т. Сироїд, Н. Хендель, Л. Фоміна, Б. Баєр (Britta Baer), В. Brown, Е. Гулд (Elise Gould), Е. Девід (David E.), С. Крекула (С. Krekula), С. Лейкер (S. Laker), С. Мартін (С. Martin), Ф. Мегрет (F. Megret), Д. Родрігез-Пінзон (D. Rodriguez-Pinzon), Г. Сімеонідіс 17 (G. Symeonidis), К. Ротермунд (K. Rothermund), А. Шефер (Schafer A.) та ін

Разом з тим, не зважаючи на зростаючу актуальність питання щодо дотримання прав літніх людей, тривалий час правовому врегулюванню становища цієї категорії осіб, яка є досить різномірною групою через відмінності у стані здоров'я, статі, національності, рівні освіти, розмірі доходів, не приділялося належної уваги ані на національному, ані на міжнародному рівні. Зважаючи на вищезначене, обрана тема кваліфікаційної роботи вимагає подальшого ґрунтовного комплексного дослідження у зв'язку з економічною нестабільністю, збройними конфліктами, збільшенням глобальних міграційних потоків, що негативно позначилися на особах похилого віку та оголили й посилили критичні прогалини у захисті прав літніх людей, які формувалися протягом багатьох років, такі як дискримінація за ознакою старшого віку,

відсутність соціального захисту та доступу до медичних послуг, відсутність автономії та участі у процесі прийняття рішень тощо.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини у сфері соціального захисту людей похилого віку.

Предметом дослідження є нормативно-правові аспекти соціального захисту осіб похилого віку на міжнародному рівні.

Метою роботи є дослідження практики соціального захисту людей похилого віку та його правових аспектів на міжнародному рівні.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати підходи до поняття «людина похилого віку» та розкрити теоретичні аспекти соціального захисту людей похилого віку;
2. Схарактеризувати міжнародну правову базу захисту осіб похилого віку;
3. Розкрити особливості міжнародного механізму щодо забезпечення особам похилого віку права на автономію, на соціальне забезпечення, заборону дискримінації;
4. Визначити роль спеціалізованих установ і неурядових організацій у захисті прав осіб похилого віку.

Методи дослідження: аналізу і синтезу – при формуванні теоретичної бази дослідження, визначенні особливостей та сутності соціального захисту людей похилого віку; історичний – при аналізі історичного досвіду соціального захисту людей похилого віку; формально-логічний – аналіз міжнародно-правового підґрунтя (міжнародні угоди, резолюції і рекомендації міжнародних міжурядових організацій, рішення міжнародних інституційних органів); категорійного та етимологічного аналізу – при уточненні базових понять дослідження «соціальний захист», «пенсійний вік», «людина похилого віку»; системно-аналітичний, індуктивний, порівняння – для теоретичного узагальнення результатів дослідження, висновків і рекомендацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у процесі професійної підготовки майбутніх

соціальних працівників у закладах вищої освіти під час лекційних та семінарських занять.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи бакалавра були апробовані на науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2023 р.

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю у збірнику наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Данилюк О.І., Віщак К.І. Соціально-економічний захист осіб похилого віку: європейський досвід. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна. / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Вип. 39. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. 228 с. С. 54-60).

Дипломна робота бакалавра складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (67 найменувань). Загальний обсяг дипломної роботи бакалавра 80 сторінок, з них – 60 сторінок основного тексту.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ ВИМІРЮВАННЯ, СКОРОЧЕНЬ

ВООЗ – Всесвітньою організацією охорони здоров'я

МКС – Міжнародний кримінальний суд

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація об'єднаних націй

МОП – Міжнародна організація праці

ВООЗ – Всесвітньою організацією охорони здоров'я

АБС – Австралійське бюро статистики

АІНВ – Австралійський інститут здоров'я та благополуччя

США – Сполучені Штати Америки

МПЕСКП – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права

МКС – Міжнародний кримінальний суд

УВКПЛ – Управління Верховного комісара з прав людини

ЮНФПА – Фонд ООН у сфері народонаселення

ДЕСП ООН – Департамент з економічних і соціальних питань ООН

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

1.1. Соціальний захист людей похилого віку: сутність, принципи, класифікація

На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема захисту прав і свобод людини стала домінуючою. В умовах складних економічних і політичних перетворень, які відбуваються в світі, ефективне забезпечення права на соціальний захист має чи не найбільше значення для нормального функціонування держави. Очевидно, що саме кожна держава повинна створити належні умови для функціонування ефективної системи соціального захисту населення, що неможливо без дотримання міжнародних стандартів. [5, с.13]

Однією зі складних проблем, які потребують невідкладного вирішення в процесі розбудови демократичної і правової державності, є забезпечення соціальних гарантій громадянам похилого віку та створення умов для покращення життя даної категорії населення.

У сучасному світі вважається, що ефективно діюча система соціального захисту населення є свідченням сталого розвитку та стабільності соціально орієнтованої держави.

Термін "соціальний захист" виник у середині ХХ століття та широко використовується в міжнародних правових актах і практиці закордонних країн. Це поняття виникло внаслідок значних змін у соціальній політиці, що відбулися в багатьох країнах після Другої світової війни, і усвідомлення необхідності у систематизації різноманітних інститутів соціальної сфери. Термін "соціальний захист" є одним з найбільш обговорюваних у контексті соціальної політики.

Термін "соціальний захист" був уперше використаний у Законі про соціальний захист США в 1935 р., що законодавчо визначив новий етап для цієї країни, ввівши інститут обов'язкового страхування на випадок старості, смерті,

інвалідності й безробіття. Незабаром цей термін став широко застосовуватися в багатьох країнах світу, він виражав сутність проблеми щодо організації національних систем допомоги непрацездатним і громадянам похилого віку. Соціальний захист має низку ознак. По-перше, це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів. По-друге, соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства. По-третє, кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування" [3, с. 6].

Економічні аспекти соціального захисту підкреслено у «World Book Encyclopedia»: «соціальний захист – це урядова програма, яка допомагає працівникам, пенсіонерам та їхнім сім'ям досягти рівня економічного забезпечення» [34].

Проблема розуміння терміну «соціальний захист» ускладнюється, в першу чергу, відсутністю його легітимного визначення, а також неоднозначним використанням цього поняття у законодавстві, що обумовлює його різне змістовне наповнення представниками юридичної науки та відомими науковцями.

Отже, аналіз трактувань сутності поняття «соціальний захист» показав, що це поняття в наукових колах (Дод. А) зазвичай розглядається як певний інструментарій, спрямований на забезпечення нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави та перспектив для їх розвитку завдяки створенню нормальних умов життя, задоволення життєво-необхідних потреб людини, громадян, суспільства, у тому числі у формі підтримки найменш захищеного прошарку населення.

На думку Н.Б. Болотіної, термін «соціальний захист» застосовується у широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні соціальний захист становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних

прав людини і громадянина в державі. У вузькому сенсі розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо забезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [3, с. 91].

Ярошенко під соціальним захистом населення розуміє діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя, і закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються під час задоволення потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [35, с. 24].

Соціальний захист населення передбачає комплекс заходів держави, спрямованих на забезпечення громадян гарантіями їх соціальних прав. Держава повинна турбуватися та надавати допомогу людям відповідно до їх стану здоров'я, віку, соціального статусу тощо.

Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета - підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю.

У 1991 році було прийнято Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо осіб похилого віку (Рис. 1.1.) [29], які побудовані за моделлю декларації прав людини, є зрозумілими, а тому не потребують будь-якого текстуального обґрунтування. Документ містять рекомендації урядам держав-членів щодо включення до своїх національних програм таких принципів як:

1. Незалежність. Згідно з цим принципом, старші люди повинні мати доступ до необхідних продуктів харчування, води, житла, одягу та медичного

обслуговування шляхом отримання достатнього доходу, підтримки від сім'ї, громади та самопомоги.

Рис. 1.1. Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо осіб похилого віку

Джерело: побудовано автором на основі

Сопко Р. І. Соціальний захист людей похилого віку та їх права. Збірник наукових праць. Серія «Україна-Цивілізація». Том «Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку». Ужгород, 2016. С. 223-228.

Також вони повинні мати можливість працювати або займатися іншими видами діяльності, що приносять дохід, брати участь у визначенні термінів і форм припинення трудової діяльності, отримувати доступ до освітніх та професійних програм, жити в безпечних умовах, які можуть адаптуватися до їхніх потреб та здібностей, і проживати вдома, якщо це можливо.

2. Участь. Сутність якої полягає в тому, щоб бути як і раніше залученими до життя суспільства, активно брати участь у розробці і здійсненні політики, що безпосередньо зачіпає їх добробут, та ділитися своїми знаннями і досвідом з представниками молодого покоління; мати право шукати і розширювати можливості для діяльності в інтересах громади і виконувати на добровільних засадах роботу, що відповідає їх інтересам та можливостям; мати можливість створювати рухи або асоціації осіб похилого віку.

3. Догляд. Літнім людям повинні бути забезпечені догляд і захист з боку сім'ї і громади відповідно до системи культурних цінностей даного суспільства. Вони повинні мати доступ до медичного обслуговування, що дозволяє їм підтримувати або відновлювати оптимальний рівень фізичного, психічного та емоційного благополуччя і запобігати або стримувати початок періоду недуг. Мати доступ до соціальних і правових послуг з метою підвищення їх незалежності, посилення захисту та поліпшення догляду. Мати можливість на відповідному рівні користуватися послугами опікунських установ, що забезпечують захист, реабілітацію, а також соціальне і психологічне стимулювання в гуманних і безпечних умовах. Мати можливість користуватися правами людини й основними свободами, перебуваючи в будь-якій установі, що забезпечує дах, догляд або лікування, включаючи повну повагу їх гідності, переконань, потреб і особистого життя, а також права приймати рішення щодо догляду за ними та якості їх життя.

4. Реалізація внутрішнього потенціалу. Люди похилого віку повинні мати можливості для всебічної реалізації свого потенціалу. Мати доступ до можливостей суспільства в галузі освіти, культури, духовного життя і відпочинку.

5. Гідність. Літні люди повинні мати можливість вести гідний і безпечний спосіб життя та не піддаватися експлуатації і фізичному або психологічному насильству. Їм має бути забезпечено право на справедливе поводження незалежно від віку, статі, расової або етнічної приналежності, інвалідності чи

іншого статусу, а їхня роль повинна оцінюватися незалежно від їх економічного внеску.

Слід зазначити, що, поряд із незаперечними перевагами, Принципи очевидно не є документом, що дозволяє повноцінно захистити права людей похилого віку. Перш за все, документ не має обов'язкової юридичної сили; по-друге, Принципи не можуть застосовуватися безпосередньо і потребують імплементації в національне законодавство. Відсутній також механізм контролю за дотриманням державами Принципів. Крім того, практично кожен принцип потребує уточнення й розкриття змісту на рівні національних правопорядків, що з усією очевидністю веде до різного тлумачення у розумінні конкретного Принципу в окремій державі.

Існують різні національні моделі соціального захисту. У науковій літературі в даний час присутня достатня кількість робіт, в яких наводяться класифікації існуючих систем соціального захисту (Дод. Б), при цьому «класифікація існуючих систем соціального захисту в межах окремих держав традиційно проводиться фахівцями з найзначущих критеріїв надання соціальної допомоги в будь-якій країні» [30, с. 23].

Проведений нами аналіз фахової літератури показав, що в усіх європейських країнах моделі соціального захисту відповідають основним соціальним ризикам, до яких може бути схильний нормальний громадянин, а саме: ризик захворювання, ризик інвалідності, ризик виробничого травматизму і професійного захворювання, ризик втрати годувальника, ризик материнства, сімейні допомоги, ризик безробіття, ризик втрати житла, ризик старості й інші.

Залежно від національних особливостей, існуючих політичних і економічних умов, моделі соціального захисту за даними критеріями можуть бути розбиті на чотири групи.

1. Країни, в яких домінують страхові принципи, розміри виплат і допомоги пов'язані з індивідуальними страховими внесками (Німеччина, Франція, Бельгія, Люксембург).

2. Країни, в яких страхові принципи соціального захисту менш виражені, розміри виплат і допомоги більшою мірою відповідають індивідуальним потребам з їх фінансуванням за рахунок засобів податкових фондів (Великобританія, Данія, Ірландія).

3. Країни, що займають проміжну позицію між першими двома групами (Італія, Нідерланди).

4. Країни з системою соціального захисту, що формується (Іспанія, Португалія, Греція).

У цих країнах немає гарантованого мінімального доходу і соціальне обслуговування доступно далеко не всім громадянам» [30, с. 140].

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє зробити такі висновки:

1. «Характерні для другої половини ХХ століття тенденції екстенсивного зростання засобів, які витрачаються на соціальні потреби і збільшення соціальних груп, охоплених допомогою, виявили небезпеку соціального утримання деяких груп населення. В кінці ХХ століття у низці країн виявилися недоліки соціального захисту літніх людей. Це і неадекватність розмірів допомог і термінів їх отримання і малоефективна система професійного перенавчання, психологічної допомоги і т.п.

2. У всіх розвинених країнах держава виконує провідну роль соціального захисту.

3. Соціальна політика держави пов'язана з політично- і соціально-економічним становищем в країнах з їх традиціями і національними особливостями.

4. Організація системи соціального захисту у низці країн є громіздкою, витратною і недостатньо ефективною.

5. Спостерігається тенденція до модифікації існуючих національних систем соціального захисту у бік збільшення їх ефективності» [30, с. 153].

Отже, соціальний захист – невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник,

від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства.

1.2.Огляд міжнародного досвіду визначення поняття «похилого віку»

Загальний вік населення на планеті постійно зростає. Практично в усіх країнах спостерігається збільшення кількості та частки людей похилого віку. Ця демографічна тенденція може стати однією з найбільших соціальних перетворень 21-го століття, яка вплине на всі сфери суспільства. Людей похилого віку все частіше розглядають як активних учасників суспільного розвитку, чиї здібності важливі для самого себе та суспільства загалом і повинні бути враховані в політиці та програмах на всіх рівнях. У найближчі десятиліття багато країн, ймовірно, стикнуться з фінансовими та політичними викликами, пов'язаними з державними системами охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та соціального захисту для людей похилого віку [5].

За останні 50 років процес старіння нації у світовому масштабі розвивається із великою швидкістю і будь-яке ігнорування може позначитися негативними наслідками для тієї чи іншої держави. За даними Департаменту з економічних і соціальних питань в 2019 році у світі налічувалося 703 мільйона людей віком 65 років і старше. У 2050 році їх частка зросте з 9,3% до 15,9% (рис.1.2) [11].

У регіоні Східної та Південно-Східної Азії проживає найбільша кількість літніх людей (261 мільйон), за ними слідує Європа та Північна Америка (більше 200 мільйонів). Прогнозується, що за наступні десятиліття кількість осіб похилого віку у всьому світі збільшиться більше, ніж вдвоє, і досягне більше 1,5 мільярда людей в 2050 році у світі. В усіх регіонах спостерігатиметься збільшення чисельності літнього населення в період з 2019 по 2050 роки. Найбільше зростання (312 мільйонів) очікується в Східній і Південно-Східній Азії, де їх число зросте з 261 мільйона в 2019 році до 573 мільйонів в 2050 році.

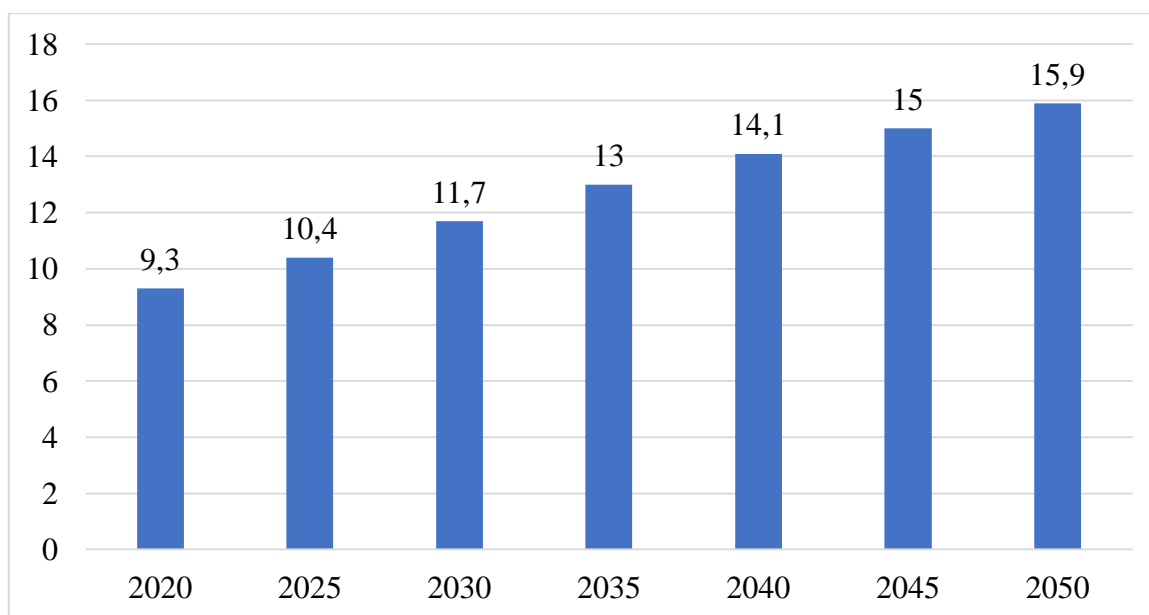

Рис. 1.2. Прогнозована частка людей у віці 65+ років

Джерело: Доповідь Всесвітньої асамблеї з проблем старіння. ООН. Мадрид, 8-12 квітня 2022. URL: www.un-ngls.org/pdf/MIPAA.pdf

У Північній Африці та Західній Азії очікується найбільш швидке зростання кількості похилого населення, збільшившись з 29 мільйонів у 2019 році до 96 мільйонів у 2050 році (збільшення на 226 %). Другий найшвидший прогноз прогнозується для країн Африки на південь від Сахари, де населення у віці 65 років і старше може зрости з 32 мільйонів у 2019 році до 101 мільйона у 2050 році (218 %). Напроти, серед груп розвитку в менш розвинутих країнах, за рахунок більш розвинутих країн, у 2050 році буде проживати більше двох третин осіб похилого віку (1,1 мільярда чоловік). Число осіб у віці 65 років і старше може становити від 37 мільйонів у 2019 році до 120 мільйонів у 2050 році (225 відсотків) [65].

Основою могутності держави є населення, його соціальне самопочуття та розвиток. Тому при розробці соціальної політики на макрорівні демографічна сфера привертає особливу увагу громадськості та уряду країни. Саме останні демографічні тенденції в суспільстві дали поштовх до проведення пенсійних реформ у європейських країнах, у т. ч. в Україні. Збільшення чисельності літніх людей призводить до того, що на систему охорони здоров'я і пенсійний фонд

лягають підвищені вимоги і витрати. Витрати на медичну сферу постійно зростають, адже, незважаючи на зниження рівня смертності, захворюваність серед людей похилого віку залишається досить високою. Разом з тим кількість працездатних, що утримують на свої податки цю сферу, падає. Літні люди не отримують потрібного догляду навіть від сім'ї, а вже самотнім залишається сподіватися тільки на державу і суспільство.

Таким чином, із збільшенням кількості осіб похилого віку, збільшуватиметься потреба забезпечення їх місця в соціальній сфері, що базується на їх можливості брати участь в суспільному виробництві шляхом працевлаштування. У Франції, наприклад, серед 55-59 річних працівників констатується один із найнижчих рівнів зайнятості в групі європейських держав: він складає 54%, натомість в середньому в рамках ЄС зайнятість цієї вікової категорії становить 63,5%, у Великобританії – 71%, у Швеції – 80%. В зазначених на інших економічно розвинутих країнах працівникам, які старше 54 років, пропонується протягом шести років поступово зменшувати свою зайнятість без скорочення заробітної плати, починаючи з 32 годин до 25 годин на тиждень. Такий підхід забезпечує з одного боку ефективну зайнятість трудящих із значним професійним досвідом, а з іншого – сприяє поступовій адаптації особи до нової соціальної ролі: зі статусу трудящого до статусу пенсіонера [34, с.263].

У різних теоріях та практиці роботи системи пенсійного забезпечення країн світу здебільшого межею досягнення старості вважається 60-65 років. Її вважають початком старості. Відповідно до директив, що опублікували свого часу Організація Об'єднаних Націй (ООН) та Міжнародна організація праці (МОП), людьми похилого віку вважаються особи, які досягли 60 років і старші за них. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) пропонує власне визначення вікових меж похилого віку. Згідно з цією класифікацією, до людей похилого віку відносять генерацію осіб старшого віку (60+): 60 – 74 років – літні; 75-89 років – старі; 90 років і старші – вважаються довгожителами [11].

Населення старшого віку – це неоднорідна група. У геріатрії та геронтології виправданою є думка про те, що фізіологічні та психологічні риси осіб старшого віку суттєво змінюються протягом кожних п'яти років. Так, люди у віці від 60 до 65 років мають інші потреби, ніж особи від 65 до 70 років; бажання осіб 70-75-літнього віку відрізняються від бажань людей 75-80 років.

У суспільній свідомості старість асоціюється переважно із пенсійним віком, який має правову основу і в законодавствах різних країн поняття «пенсіонер» є тотожним поняттю «людина похилого віку». У соціології віку вживаються такі поняття як «люди похилого віку», «громадяни похилого віку», «літні люди», «люди старшого віку», «старша вікова група» та ін [9, с.78].

Т. Коленіченко запропонувала авторську дефініцію поняття «людина похилого віку» – це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях» [2, с.18].

Особливої уваги заслуговують наукові напрацювання М. Житинської, яка констатувала, що термін «людина похилого віку» застосовується щодо вікового періоду в межах від 60 до 75 років. Його змістовими критеріями є: поступове припинення професійної діяльності, вихід на пенсію та збереження при цьому достатнього рівня функціонування психологічних, когнітивних та фізіологічних складових [14, с. 87].

Погоджуємося з М. Кухтою, яка робить висновок про те, що «не існує єдиного загальноприйнятого критерію визначення початку старшого віку. У демографії, пропонуючи вікові межі між різними групами населення, умовно поділяють людей на працездатне (в Україні від 16 до 59 років) населення, молодше працездатного (до 16 років) та старше працездатного (60 і вище років) віку. Люди вище працездатного віку належать до похилого віку, а це означає, що основним критерієм виступає працездатність». М. Кухта стверджує, що «Старість значною мірою є соціальним конструктом. Соціальними показниками переходу до старшого віку вважають зміну основного джерела доходу, зміну соціального статусу, зазвичай пов'язану з поступовою втратою соціального

капіталу і звуженням кола соціальних ролей. Однак це далеко не вичерпні за своїм змістом маркери старіння; значущими чинниками виступають зв'язки між старістю та соціальними інститутами, впливи соціальних уявлень на конструкт старіння, легітимація втручань соціальних інституцій щодо людей похилого віку, вплив держави, капіталу і трудових відносин на старіння та старість; наслідки соціальної політики до людей похилого віку тощо. І все ж, традиційно соціальний критерій переходу до старості пов'язують з офіційним віком виходу на пенсію і відповідними статусно-рольовими трансформаціями» [18, с. 101].

Визначаючи поняття «старість» як соціологічну категорію, дослідник В. Шапіро зазначає: «Старість передбачає зміну соціально-економічних параметрів, трудового статусу, змісту роботи, ставлення до неї як до джерела доходів і матеріального благополуччя, а також зміни у виконанні соціальних ролей» [26]. У психологічному плані зі старістю пов'язані психосоматичні та особистісні зрушення, які впливають на працездатність, спілкування, самооцінку.

У США відсутнє чітке визначення "пенсійного віку". Наприклад, людина в 62 роки може подати заявку на соціальне забезпечення, а в 65 років отримати доступ до медичного обслуговування за програмою Medicare. У віці 67 років вони можуть виходити на пенсію, а при продовженні праці до 70 років отримуватимуть додаткові пенсійні виплати. Багато літніх американців активно проводять свій час, подорожуючи та беручи участь у спортивних змаганнях. Це відображається в структурі закладів догляду, де більшість клієнтів мають вік понад 85 років, а жінок є значно більше, ніж чоловіків - 74% проти 26%.

Згідно з даними ВООЗ, Канада займає в першій десятці у світі за середньою тривалістю життя. У цій країні жінки живуть у середньому 84 роки, а чоловіки - 80. За останні 36 років (з 1980 по 2016) середня тривалість життя канадців зросла на 8 років для чоловіків і 5 для жінок, завдяки різноманіттю факторів. Наприклад, у 2001 році у Канаді було лише 3795 осіб віком понад 100 років, у 2011 - 5825, а до 2061 року очікується 81 тисяча столітніх громадян. У

Франції тривалість життя найвища в Європі - 81 рік. На пенсію французи зазвичай йдуть у віці 62 років, як чоловіки, так і жінки.

Німці старіють швидше, ніж у середньому в ЄС. Вже зараз п'ята частина населення Німеччини має 65 років і старше. Експерти передбачають, що через 10-15 років ця категорія населення складе половину всього населення. Люди похилого віку в Німеччині досить активні - вони активно відвідують концерти, музеї, і подорожують. Вік виходу на пенсію в Німеччині становить 67 років. Хоча питання підвищення пенсійного віку спричинило багато дискусій, більшість суспільства погодилась з його обґрунтованістю з часом.

У Польщі кількість будинків для літніх людей зростає. В першу чергу це пов'язано зі старінням польського населення. Ще в 1988 році особи віком понад 60 років становили в Польщі 14,5%, в 2010 році їх кількість зросла до 19,6%. Натомість, за оцінками місцевих демографів, через 20 років пенсіонери становитимуть третину населення країни. В Польщі люди віком понад 65 років становлять 13,5% населення. В європейських країнах середній показник сягає 17%, при цьому треба усвідомлювати, що цей відсоток поступово, але стабільно зростає. Сеньйори - саме так в Польщі називають тих, кому за 60, хоча будь-якого правового акту, що визначає вікові межі цього терміну, не існує. Зате є безліч програм, які так і називаються "60+". У Польщі знизили вік виходу на пенсію. Тепер жінки можуть йти на заслужений відпочинок в 60, а чоловіки - в 65.

В Італії у 2000 р. частка людей віком після 60 років становила 24,1%, і, за соціологічними прогнозами, до 2050 р. цей показник зросте до 42,3%. Подібна динаміка зростання стосується людей за 65 років: у 2000 р. — 18,1%, у 2050 р. — 35,9%. В Італії до осіб передпохилого віку відносяться особи віком від 55 до 64 років, а особами похилого віку вважаються ті, які досягнули віку 65 років і старші. Статистична інформація та дослідження, проведені Австралійським бюро статистики (АБС) та Австралійським інститутом здоров'я та благополуччя (АІНВ), мають тенденцію визначати людей похилого віку в Австралії, як тих, хто старше 65 років. Проте значні відмінності у тривалості життя серед різних

груп населення можуть вплинути на поняття "старість". Наприклад, внаслідок їх нижчої тривалості життя та структури молодшого віку, аборигенів та жителів островів Торресової протоки часто вважаються "старими" у віці 50 або 55 років і старше.

З огляду на стрімке старіння населення світу, права літніх людей потребують конкретних і системних рішень. Особи похилого віку мають такі самі права, що й інші люди. Проте коли справа доходить до реалізації цих прав, вони стикаються з такими проблемами, як дискримінація, соціальна ізоляція, економічна маргіналізація через низькі пенсії. Літні люди більш уразливі з точки зору зловживань і насильства, в тому числі з боку своїх же родичів [27, с. 160].

Зміна соціально-демографічної структури населення у зв'язку зі зростанням питомої ваги людей похилого віку провокує загострення соціально-економічних труднощів, що пов'язані з розміром пенсійного забезпечення і якістю та доступністю послуг системи охорони здоров'я. Пристосування суспільства й економіки до особливих потреб старішого населення потребує нового прочитання ролей і визнання потенційних вкладів, які особи похилого віку можуть і мають вносити у процеси розвитку суспільства.

Девіз ООН «Зробити повнокровним життя людей похилого віку» висловлює сучасні гуманістичні погляди на місце та роль людей похилого віку у світовому співтоваристві. Навіть із досягненням певного віку, який ототожнюється у суспільстві зі старістю, люди прагнуть не змінювати власний спосіб життя та відносини з іншими. Люди похилого віку, відтак, повинні адаптуватися у двох напрямках: по-перше, до нових суспільних очікувань та ролі людини похилого віку та, по-друге, до власних біофізичних та психологічних змін, пов'язаних з віком у контексті прагнення зберегти своє життя незмінним. Якщо людина може адаптуватися до нових викликів, які з'являються з віком, та водночас отримувати задоволення можна сказати, що вона успішно старіє. Не менш важливою також є і психологічна діяльність людини. Щоб у будь-якому віці життя було більш збагаченим і змістовним,

треба задіювати оптимістичні та стійкі риси особистості, як-от соціальна взаємодія, когнітивна діяльність, залучення до різних аспектів (Рис.1.3) [10].

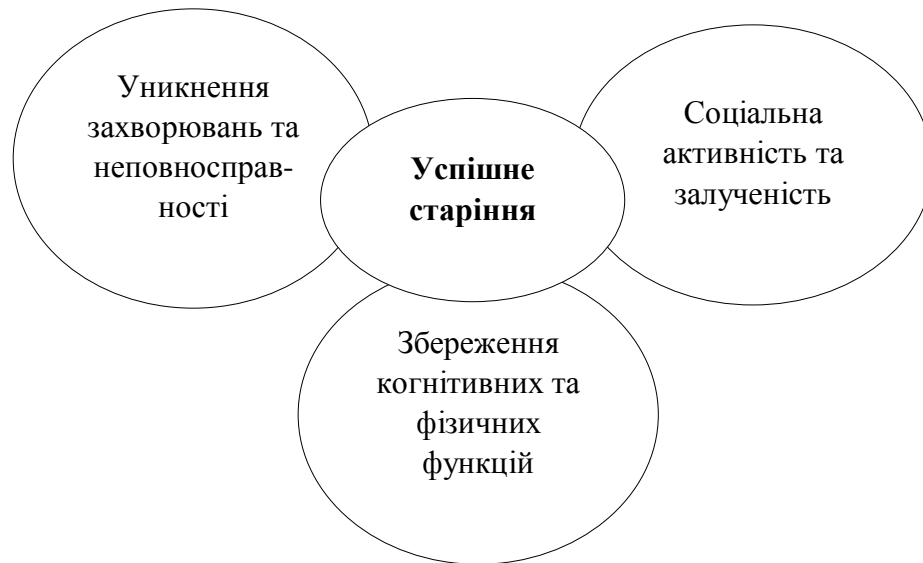

Рис.1.3 Зміст поняття «успішне старіння»

Джерело: Джуган Р.І. Соціальні аспекти реалізації потреб людей похилого віку у сучасному українському суспільстві. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2020.237 с

З огляду на необхідність урахування інтересів літніх людей, у найближчі десятиліття країни зі старіючим населенням повинні вжити заходів для адаптації державних програм до зростаючої частки осіб похилого віку, в тому числі шляхом підвищення стійкості систем соціального та пенсійного забезпечення і встановлення системи загального медичного обслуговування та довгострокового догляду.

За цих підстав, у сучасних умовах пріоритетним завданням постає формування ефективної правової основи, спрямованої на регулювання системи життєзабезпечення осіб похилого віку їх соціально-економічного захисту та «успішного старіння». Це допоможе створити передумови аналізу ефективності та узгодженості діяльності відповідних підрозділів служб, органів і установ, що належать до системи соціального захисту людей похилого віку із врахуванням стану і динаміки потреб отримувачів послуг, що є одним із головних принципів стратегічного планування соціальних послуг для людей похилого віку

1.3. Правове регулювання захисту осіб похилого віку на міжнародному рівні

Важливим міжнародним актом, що визначає норми регулювання становища людей похилого віку в суспільстві, є “Європейська соціальна хартія”, яку прийняла Рада Європи 18 жовтня 1961 р. [13]. У ст. 23 задекларовано, що з метою забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист уряди, які підписали Хартію, будучи членами Ради Європи, зобов’язуються, самотійно або ж у співпраці з громадськими чи приватними інституціями, застосовувати відповідні заходи (Рис. 1.4.).

Генеральна Асамблея ООН у 1982 році скликала першу Всесвітню асамблею з проблем старіння, результатом роботи якої стала розробка Віденського міжнародного плану дій (резолюція 37/51), який є першим міжнародним документом з питань старіння, що спрямовує мислення та формулює політику і програми у цій сфері. Іноді його називають «Віденським планом» на честь міста, де він народився, найчастіше – «Міжнародним планом», наголошуючи на його актуальності для всіх регіонів світу. Він спрямований на зміцнення потенціалу урядів і громадянського суспільства для ефективного вирішення проблеми старіння населення та задоволення потенціалу розвитку і потреб людей похилого віку на утриманні.

Він сприяє регіональному та міжнародному співробітництву. Він включає рекомендації, що охоплюють демографічні аспекти старіння, гуманітарні аспекти й аспекти розвитку, пов’язані зі старінням; ним визначено принципи дій; практичні рекомендації щодо здійснення політики у цій сфері. Розглянуто питання, які є нагальними для осіб похилого віку: підтримання здоров’я, забезпечення їжею, забезпечення житлом і належними умовами життя, зайнятості і доходу, професійної підготовки, освіти.

У контексті постійного розвитку і трансформації системи заходів, спрямованих на забезпечення захисту прав людини, на окрему увагу заслуговує дослідження унормованості поняття дискримінації осіб похилого віку в

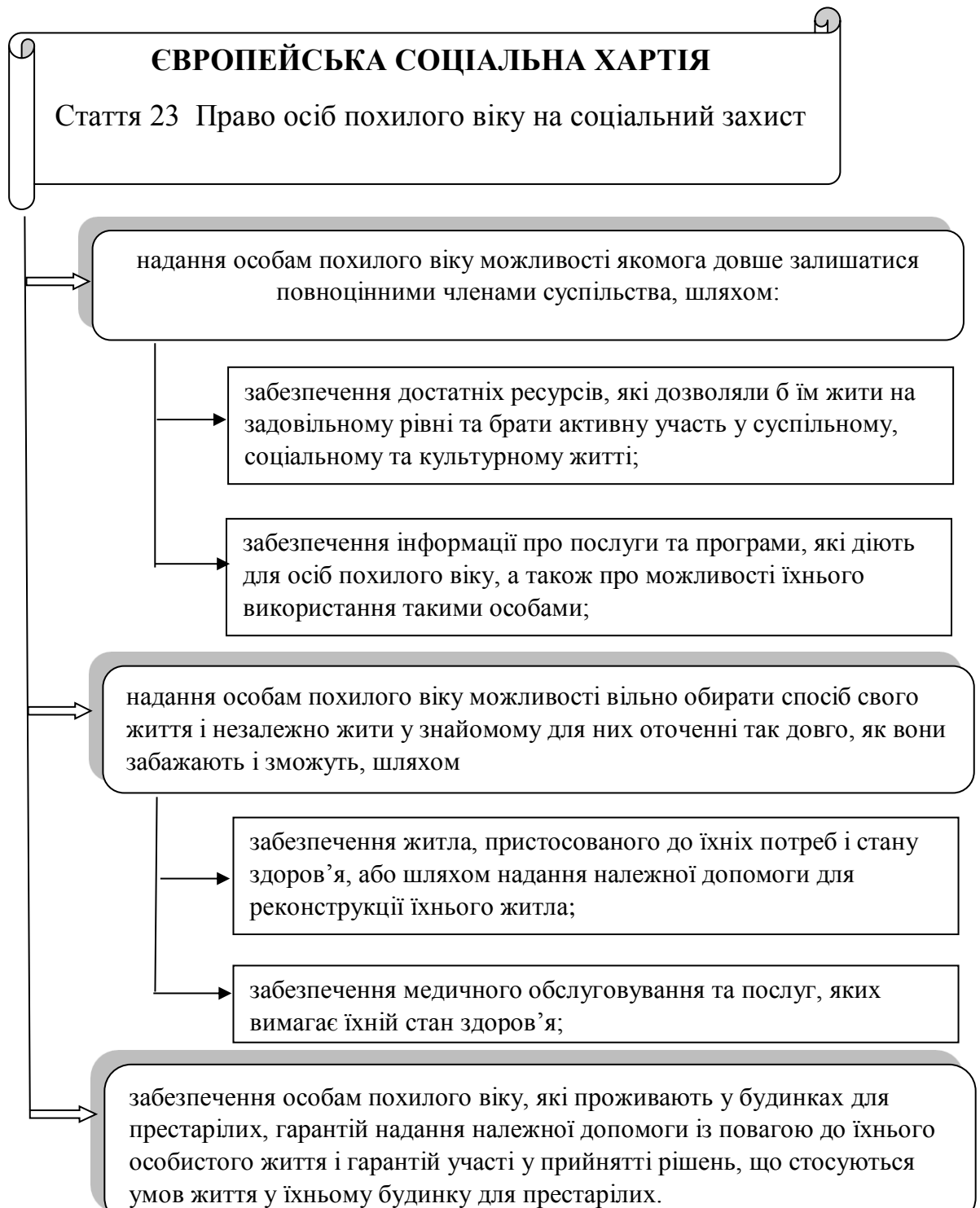

Рис. 1.4. заходи, які повинні виконуватися для забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист згідно Європейської соціальної Хартії

Джерело: побудовано автором на основі: Європейська соціальна Хартія.

URL: <https://rm.coe.int/european-social-charter-ukr/16809e2c09>

міжнародно-правових актах універсального і регіонального рівнів, реалізація яких здебільшого здійснюється завдяки міжнародним організаціям, до числа яких у межах відповідного напрямку належать ООН, яка через спеціалізовану установу – Міжнародну організацію праці (МОП) регулює трудові відносини. Одним із найважливіших і першочергових напрямів діяльності вищезазначених міжнародних організацій є вжиття заходів з усунення проявів дискримінації у сфері праці. Міжнародно-правові акти універсального характеру, які безпосередньо спрямовані на захист трудових прав осіб похилого віку наведено на рис. 1.5. Розгорнутий перелік соціально-економічних прав на універсальному рівні міститься в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП). Зокрема, у ч. 2 ст. 2 МПЕСКП закріплюється обов'язок усіх держав-учасниць гарантувати, що права, проголошені в ньому, будуть забезпечуватися без будь-яких проявів дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [62].

Водночас у Віденському Міжнародному плані дій із проблем старіння 1982 р. (Міжнародний план дій) містяться положення рекомендаційного характеру щодо захисту прав осіб похилого віку у сфері праці, які визначають базисні принципи та, відповідно, подальшу стратегію держав-учасниць із питань старіння, тоді як конкретні напрями суверенної політики формуються з урахуванням особливостей кожного окремого народу або етнічної групи, тобто положення щодо вікової дискримінації у трудових відносинах не деталізовані й залишаються політичними деклараціями про наміри [6].

Розуміючи значення активної участі осіб похилого віку в суспільному житті, Генеральна Асамблея ООН резолюцією A/RES/45/106 від 14.12.1990 р. [66] постановила відзначати 1-го жовтня 31 Міжнародний день осіб похилого віку. Поміж того, однією із найвагоміших подій у 1992 році стало прийняття

Генеральної Асамблеєю ООН рішення (Резолюція 47/5) оголосити 1999 рік Міжнародним роком людей похилого віку «як знаку визнання соціально-демографічного повноліття людства та вступу в пору життєвих перспектив, які воно відкриває для розвитку зрілих уявлень та можливостей у суспільному, економічному, культурному і духовному житті – не в останню чергу в інтересах всезагального миру та розвитку в наступному столітті» (ч. 3) [51].

Рис. 1.5. Міжнародно-правові акти універсального характеру, які безпосередньо спрямовані на захист трудових прав осіб похилого віку

Джерело: UN General Assembly resolution (Implementation of the International Plan of Action on Aging and related activities) 45/106. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/564/95/IMG/NR056495.pdf?OpenElement>.

До кінця ХХ століття в міжнародному співтоваристві утвердилося розуміння того, що старіння відноситься до числа універсальних і всеосяжних питань національної і глобальної політики, а їх розв'язання потребує обґрунтованих та узгоджених дій країн світового співтовариства. Наступне десятиліття робота міжнародної спільноти над захистом прав літніх людей проходила в робочому режимі, і будь-які документи універсального характеру, що стосуються проблем старіння, не приймалися.

Увагу літнім людям було приділено у межах Міжнародної конференції з народонаселення і розвитку (Каїр, 5-13 вересня 1994 р.), якою було визначено за мету: створення умов, що сприятимуть підвищенню якості життя літніх людей; розвиток системи охорони здоров'я, а також системи економічної і соціальної допомоги, з приділенням уваги особливим потребам літніх жінок; розвиток соціальної підтримки (офіційної і неофіційної) задля укріплення здатності сімей піклуватися про осіб похилого віку (п. 6.17) [52].

Для того, щоб допомогти державам і суспільствам розробити політику, яка гарантує, що літні люди зможуть продовжувати робити істотний внесок у життя суспільства в міру своїх можливостей, було вирішено організувати і провести під егідою ООН Другу Всесвітню асамблею з проблем старіння. Окрім розгляду результатів першої Всесвітньої асамблеї, Друга Всесвітня асамблея, яка відбулася у квітні 2002 року, прийняла переглянутий План дій [30], в якому було враховано соціальні, культурні, економічні та демографічні реалії нового ХХІ століття.

Означений Міжнародний план дій містив Міжнародну стратегію дій з проблем старіння, яка надавала практичну допомогу особам, що визначають політику, в подоланні демографічних змін в їхніх суспільствах. У Стратегії наголошується на необхідності включення питань старіння у всі програми дій,

національні та міжнародні, а також у всі основні документи, що стосуються прав людини та соціально-економічного розвитку. Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння та Політична декларація [21] знаменують собою поворотний момент у тому, як світ вирішує ключове завдання «побудови суспільства для людей різного віку». Документ пропонує новий сміливий порядок денний для вирішення проблеми старіння у XXI столітті. Основна увага в ньому приділяється трьом пріоритетним сферам: люди похилого віку та розвиток; зміцнення здоров'я та благополуччя у літньому віці; і забезпечення сприятливих умов. Зокрема, ООН рекомендувала формувати політику щодо осіб похилого віку, виходячи з таких ключових чинників: проблеми розвитку та гуманітарні проблеми літніх осіб можуть оптимально вирішуватися в умовах, коли не існує тиранії і гноблення, колоніалізму, расизму, дискримінації, заснованої на ознаках раси, статі або релігії, апартеїду, геноциду, іноземної агресії й окупації та інших форм іноземного панування, а також в умовах дотримання прав людини; важливою метою соціально-економічного розвитку є створення згуртованого, з погляду різних вікових груп, суспільства, у якому дискримінація і ненавмисна сегрегація за віковим принципом ліквідуються, а солідарність і взаємна підтримка поколінь заохочуються. Крім того, підкреслюється, що з огляду на поширення дискримінації за віковою ознакою держави повинні усунути будь-яку дискримінацію на ринку робочої сили і забезпечити справжню рівність у професійному житті. Вищезазначені рекомендації та загальні висновки кореспондуються з положеннями Мадридського міжнародного плану дій із проблем старіння 2002 р., якими визначено, що завдяки усуненню вікових бар'єрів, які ускладнюють вихід на організований ринок праці, шляхом заохочення найму літніх людей і завчасної нейтралізації чинників, що призводять до дискримінації літніх працівників у сфері праці, з'являються можливості для працевлаштування всіх літніх людей, які бажають працювати [22].

За своїм призначенням Мадридський план є рамковою стратегією, а не сукупністю універсальних приписів для всіх країн і регіонів світу. Конкретні дії

в даному контексті повинні визначатися з урахуванням особливостей демографічних процесів в окремій країні, а також станом національного потенціалу у розрізі можливості впровадження та подальшої реалізації Мадридського плану дій. З огляду на наявність суттєвих відмінностей у процесах старіння в різних регіонах світу, було створено регіональні стратегії здійснення Мадридського плану дій, які розроблені для всіх п'яти регіонів ООН: Африканського, Азіатсько-тихоокеанського, Західно-азіатського, Європейського і Латиноамериканського з країнами Карибського басейну.

Огляд та оцінка Мадридського плану дій проводяться кожні п'ять років. Цей процес включає новий елемент участі «знизу вгору», в якому беруть участь громадянське суспільство і самі особи похилого віку, і він призначений для надання допомоги державам-членам в отриманні відгуків про політику та програми, які вони реалізували. Держави-члени рекомендують використовувати цей процес поряд з традиційними методологіями звітності. Після огляду та оцінки на національному рівні регіональні комісії ООН координують консолідацію інформації на регіональному рівні. Огляди та оцінки завершуються глобальним оглядом у Комісії соціального розвитку. Перші три процеси огляду та оцінки були завершені на сорок шостій (2008 р.), п'ятдесят першій (2013 р.) та п'ятдесят шостій (2018 р.) сесіях Комісії [38, с.33].

2002 рік ознаменовано також ухваленням Торонтської декларації про глобальне запобігання жорстокого поводження з людьми похилого віку, яка є 35 закликом до дій, спрямованих на запобігання жорстокому поводженню з цією категорією осіб [34].

Прийнятий у 2015 році Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 р., що містить комплексний неподільний набір глобальних цілей у галузі сталого розвитку, є платформою, яка дає змогу розв'язувати проблеми і використовувати можливості населення, що старіє, та пов'язані з цим наслідки на всебічній основі, містить зобов'язання, що ніхто не буде забутий [60].

Питання літніх людей знайшло своє відображення і в Глобальній стратегії та Плані дій з проблеми старіння і здоров'я на 2016-2020 рр. на шляху до миру,

в якому кожна людина має можливість прожити довге і здорове життя, розроблених Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), що містить заклик підвищувати і зміцнювати добробут літніх людей і тих, хто за ними доглядає шляхом надання відповідних послуг і допомоги на адекватній і справедливій основі; підтримувати наукові дослідження та інновації і збирати дані про те, що можна зробити для зміцнення здорової старості в різних умовах, включаючи підвищення обізнаності про соціальні детермінанти здоров'я та їхній вплив на старіння; підтримувати обмін знаннями і новаторським досвідом, у тому числі по лінії «Північ-Південь», «Південь-Південь», тристороннього співробітництва та регіональних і глобальних мереж; проводити активну інформаційно пропагандистську роботу з проблематики здорової старості протягом усього життя і боротися проти дискримінації за ознакою віку (ст. 2) [35].

2021 рік ознаменовано прийняттям ВООЗ програмного документу «Десятиліття здорового старіння Організації Об'єднаних Націй (2021- 2030 рр.)» [36], який є основою для глобальної співпраці, що узгоджується з Цілями у галузі сталого розвитку за останні десять років, що об'єднує уряди, громадянське суспільство, міжнародні агенції, фахівців, академічні кола, засоби масової інформації та приватний сектор, а також сектори для покращення життя людей похилого віку, їхніх сімей та спільнот, в яких вони живуть.

Десятиліття присвячено чотирьом напрямкам діяльності:

1. *Створення сприятливого для літніх людей середовища.* Здоров'я і благополуччя визначаються не лише генами та особистими характеристиками, але також фізичним і соціальним середовищем, в якому ми живемо. Навколишнє середовище відіграє важливу роль у визначенні фізичних і розумових здібностей протягом усього життя людини та в літньому віці, а також у тому, наскільки добре ми пристосовуємося до втрати функцій та інших форм негараздів, з якими можемо зіткнутися на різних етапах життя, та зокрема у пізніші роки. Як люди похилого віку, так і середовище, в якому вони живуть,

різноманітні, динамічні і мінливі. При взаємодії один з одним вони мають неймовірний потенціал для активізації або стримування здорового старіння.

2. *Боротьба з ейджизмом.* Незважаючи на великий внесок літніх людей у життя суспільства та їх широке розмаїття, негативне ставлення до осіб похилого віку поширене в усіх суспільствах і рідко ставиться під сумнів. Стереотипи (як ми думаємо), забобони (як ми себе відчуваємо) і дискримінація (як ми діємо) стосовно людей на підставі їхнього віку, ейджизм зачіпають людей різного віку, але особливо згубно впливають на здоров'я та благополуччя літніх людей.

3. *Комплексний догляд.* Літні люди потребують недискримінаційного доступу до якісних основних медичних послуг, включаючи профілактику; просування; лікувальну, реабілітаційну, паліативну допомогу та допомогу наприкінці життя; безпечні, доступні, ефективні, якісні основні ліки та вакцини; стоматологічну допомогу і медичні та допоміжні технології, забезпечуючи при цьому, щоб використання цих послуг не викликало у користувача фінансових труднощів.

4. *Тривалий догляд.* Значне зниження фізичних і розумових здібностей може обмежувати здатність осіб похилого віку піклуватися про себе і брати участь у житті суспільства. Доступ до реабілітації, допоміжних технологій та підтримуючого інклюзивного середовища може покращити ситуацію; однак багато людей досягають точки у своєму житті, коли вони більше не можуть піклуватися про себе без підтримки та допомоги. Доступ до якісного довгострокового догляду дуже важливий для таких людей, щоб підтримувати їхні функціональні здібності, користуватися основними правами людини та жити гідно. Десятиліття здорового старіння ООН вимагає дій у відповідь всіх урядів і всього суспільства. Було створено онлайн-платформу [37] для обміну знаннями, щоб зв'язати та скликати зацікавлені сторони, які просувають чотири області дій на країновому рівні, а також для підтримки тих, хто прагне знаходити та ділитися знаннями, що можуть покращити життя людей похилого віку, їхніх сімей та спільнот.

Тематичні огляди ВООЗ, пов'язані із захворюваністю, також мають суттєве значення для захисту літніх осіб. Окремо слід зупинитися на оглядах, присвячених питанню розповсюдження такого явища як насильство щодо літніх людей, негативна тенденція якого мала місце під час пандемії COVID-19. За результатами вивчення ситуації в державах прийнято огляд під назвою «COVID-19 і насильство щодо літніх людей» [38], «Боротьба з насильством щодо дітей, жінок та літніх людей під час пандемії COVID-19: основні дії» [38], в якому зазначено, що в деяких країнах, які постраждали від COVID-19, спостерігається зростання рівня насильства в сім'ї, включаючи насильство щодо дітей, насильство з боку інтимного партнера та насильство щодо людей похилого віку. Країни також стикаються із зростаючими проблемами у підтримці та догляді за жертвами насильства. У цьому короткому огляді зібрано основні дії, які сектор охорони здоров'я може вжити в межах міжсекторального реагування для запобігання чи пом'якшення наслідків міжособистісного насильства на основі існуючих керівництв ВООЗ [39].

Генеральний Секретар ООН у своїй доповіді 1999 р. Раді Безпеки про захист цивільного населення під час збройних конфліктів зазначив, що МГП та право прав людини визначають права цивільних осіб й обов'язки комбатантів під час конфлікту. Проте воюючі сторони в усьому світі відмовляються поважати ці положення, покладаючись замість цього на терор як засіб контролю над населенням. Жахливих труднощів зазнають ті, хто став мішенню, а ті, хто намагається впоратися з кожною кризою, відчувають величезний стрес. Він також наголосив, що МГП встановлює стандарти для сторін збройного конфлікту щодо поведінки з цивільними та іншими особами, які перебувають під захистом. Практично всі держави-члени ратифікували Женевські конвенції 1949 р., більшість з яких підписали або ратифікували Протоколи 1977 р. Існують також правові норми в міжнародному праві прав людини, від яких не може бути відступу або призупинення під час надзвичайного стану. Проте нездатність сторін збройного конфлікту дотримуватись права з одного боку та відсутність ефективних механізмів примусу з іншого призвели до ситуації, в

якій цивільне населення страждає непропорційно, а міжнародна спільнота виглядає безсилою запобігти (п. 6-8) [40]. За таких обставин найбільше страждають особи, що належать до особливо вразливих категорій населення, зокрема літні люди.

Як зазначив, Nilamadhab Kar літні люди більш вразливі до катастрофічних травматичних подій; і війна є однією з найбільш руйнівних антропогенних подій, які впливають на маси населення. У більшості випадків мало ймовірно, що будь-які пошкодження, пов'язані з війною, будуть усунені за часів їхнього життя; і навряд чи є надія для літніх людей відновити своє життя після війни. Життя постраждалих людей, особливо осіб похилого віку вже ніколи не буде таким, як раніше [46, с. 2].

Так, у документі, підготованому Human Rights Watch щодо жорстокого поводження з особами похилого віку під час збройного конфлікту, зазначається, що в умовах збройних конфліктів літні люди воліли не залишати свої домівки з наближенням бойових дій – вони думали, що на них не нападуть, або хотіли захистити майно своєї сім'ї, чи страждали фізично або емоційно через втечу від попередніх нападів, у інших випадках – літні люди не могли евакуюватися через обмежену рухливість, інвалідність або через те, що сім'ї не мали змоги допомогти їм виїхати.

Слід констатувати, що не зважаючи на те, що особи похилого віку захищені МГП та міжнародним правом прав людини під час збройного конфлікту, на практиці їхні потреби та захист часто ігноруються сторонами конфлікту, що підтверджується численними випадками задокументованими медіа, правозахисними організаціями тощо. Літні люди є категорією населення найбільш вразливою в умовах збройного конфлікту через низку причин: обмежена мобільність, поганий стан здоров'я, небажання евакуюватися задля захисту майна сім'ї тощо. МГП надає особам похилого віку захист як членам цивільного населення, хоча окремі його норми безпосередньо стосуються літніх осіб. Разом з тим, задля належного дотримання прав літніх людей уряди, збройні сили та формування, місії з підтримки миру та відповідні міжнародні установи мають здійснювати ефективну діяльність з метою забезпечення їхнього захисту від жорстокого поводження під час конфлікту.

РОЗДІЛ II

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

2.1. Міжнародний захист громадянських прав осіб похилого віку

В міжнародних актах з прав людини, які стосуються питання становища осіб похилого віку, зазначається, що кожній людині гарантовані права та свободи без будь-яких винятків. Однак літні люди часто стикаються з різними перешкодами у реалізації своїх прав, що обумовлено сформованими стереотипами, традиціями або світоглядом. Крім того, не дивлячись на очевидність процесу старіння населення, не всі країни готові до нього належним чином. Багато людей похилого віку не мають доступу навіть до базових ресурсів, необхідних для повноцінного та достойного життя, і зазнають численні бар'єри, які утруднюють їм активну участь у суспільному житті.

Правові потреби людей похилого віку відмінні залежно від місця проживання, економічної ситуації, стану здоров'я, расової, етнічної та культурної приналежності та сімейних стосунків. Інші фактори, такі як сильна підтримка сім'ї чи громади, безпечне проживання, стабільний дохід та міцне здоров'я можуть зменшити ризик виникнення правових проблем. Крім того, серед найважливіших проблем людей похилого віку виділяють низький рівень їхньої соціальної та економічної активності. Причинами такого явища є недостатня освітньо-професійна мобільність громадян, низький рівень інститутів і традицій самоосвітньої діяльності. Усе це поєднується з консервативною структурою зайнятості та негнучкістю ринку праці, існуванням у суспільній свідомості стереотипних уявлень про старіння населення як виключно негативного процесу. У зв'язку з цим, важливого значення набуває питання щодо забезпечення права осіб похилого віку на автономію.

Варто зазначити, що в міжнародному праві прав людини не вироблено чітких стандартів щодо автономії та незалежності осіб похилого віку. Право кожної людини на однакове визнання перед законом і право на сімейне та приватне життя, що закріплені у міжнародному праві є центральними для автономії і незалежності, однак тим не менш, чітких міжнародних стандартів щодо того, як ці права застосовуються у літньому віці немає. Окремі акти з прав людини визнають право на автономію та незалежність у літньому віці, проте також вони є відмінними і можуть не узгоджуватися між окремими регіонами [44, с. 8].

Окремі аспекти, що стосуються права на автономію були висвітлені в актах, прийнятих під егідою ООН та міжнародних регіональних організацій – Африканського Союзу, Організації Американських Держав, Ради Європи, Європейського Союзу тощо. Так, у Віденському міжнародному плані дій з проблем старіння 1982 р. було вказано на те, що для забезпечення добробуту і незалежності літніх людей шляхом самообслуговування, для розвитку охорони здоров'я, профілактики хвороб та непрацездатності потрібні нова орієнтація і навички у самих літніх та їхніх сімей, а також у працівників системи охорони здоров'я і соціального забезпечення місцевого рівня [22, с. 76].

У Принципах ООН щодо осіб похилого віку 1991 р. було безпосередньо закріплено принцип незалежності, згідно з яким літні люди повинні мати доступ до відповідних вимог продовольства, води, житла, одягу та медичного обслуговування шляхом забезпечення їм доходу, підтримки з боку сім'ї, громади та самопомоги. Означений принцип також включає право мати можливості працювати або займатися іншими видами діяльності, що приносить дохід; брати участь у визначенні термінів і форм припинення трудової діяльності; брати участь у відповідних програмах освіти та професійної підготовки; жити в умовах, які є безпечними і можуть бути адаптовані з урахуванням особистих потреб та можливостей, що змінюються (п. 2-5). У Декларації з проблем старіння, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН у 1992 р., було наголошено на тому, що старіння населення світу ставить перед

урядами, неурядовими організаціями та приватними групами безпрецедентне, але таке, що потребує негайного вирішення практичне і програмне завдання, яке полягає у забезпеченні належного задоволення потреб літніх людей та реалізації їхнього потенціалу як людських ресурсів [62].

У 2002 році було прийнято Мадридський міжнародний план дій із проблем старіння, в якому також було відображено низку положень, що стосуються необхідності забезпечення незалежності літніх людей.

Право осіб похилого віку вести самостійне і незалежне життя також визнається у ст. 25 Хартії основних прав Європейського Союзу та ст. 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої). Так зокрема, питання щодо важливості забезпечення автономії літніх людей було підтверджено Європейським комітетом із соціальних прав, який у своїй заяві про тлумачення ст. 23 зазначив, що має існувати національна правова база щодо допомоги у прийнятті рішень для осіб похилого віку, яка гарантує їх право приймати рішення самостійно, якщо не буде доведено, що вони не в змозі їх прийняти. Це означає, що літні люди не можуть вважатися нездатними приймати власні рішення тільки тому, що вони мають конкретне захворювання або інвалідність. Здатність приймати те чи інше рішення має встановлюватися залежно від характеру рішення, його мети та стану здоров'я літньої людини на момент його ухвалення. Літнім людям може знадобитися допомога для вираження своєї волі та переваг, тому слід використовувати всі можливі способи спілкування, включаючи слова, зображення та знаки, перш ніж зробити висновок про те, що вони не можуть ухвалити те чи інше рішення самостійно. У зв'язку з цим національна правова база має передбачати відповідні гарантії для запобігання довільному позбавленню людей похилого віку самостійного прийняття рішень, у тому числі в разі обмеженої спроможності приймати рішення [13, 39].

Заслуговує на увагу положення Міжамериканської конвенції про захист прав людини осіб похилого віку 2015 р., якою прямо закріплено принцип гідності, незалежності, проактивності та автономії осіб похилого віку (ст. 3 (с)). Відповідно до ст. 7 (незалежність і автономія) держави-учасниці також

визнають право людей похилого віку приймати рішення, визначати свої життєві плани, вести самостійне та незалежне життя відповідно до своїх традицій і переконань на рівних засадах, а також мати доступ до механізмів, що дозволяють їм реалізувати свої права. З цією метою держави приймають програми, політику або заходи для полегшення і заохочення повної реалізації цих прав людьми похилого віку, сприяючи їх самореалізації, зміцненню їхніх сімейних та соціальних зв'язків, а також емоційних стосунків. Зокрема держави повинні забезпечувати: повагу до автономії осіб похилого віку у прийнятті їхніх рішень та незалежності в діях; можливість літніх людей, нарівні з іншими, обирати місце проживання та де і з ким вони проживають; поступове надання доступу особам похилого віку до низки послуг щодо підтримки вдома, у закладах проживання та інших громадських послуг, включаючи особисту допомогу, необхідну для підтримки життя та включення в громаду і запобігання їх ізоляції чи сегрегації від громади тощо (ст. 7) [45].

Стаття 5 (право приймати рішення) Протоколу до Африканської Хартії прав людини і народів про права літніх людей в Африці 2016 р. також покладає на держави зобов'язання забезпечити відповідне законодавство, яке визнає права осіб похилого віку приймати рішення щодо їх власного добробуту без надмірного втручання з боку будь-якої фізичної чи юридичної особи; забезпечити, щоб у разі недієздатності літнім людям надавалася юридична та соціальна допомога для прийняття рішень, які відповідають їхнім найкращим інтересам і добробуту; та приймати законодавство і вживати інших заходів для захисту права людей похилого віку висловлювати свою думку та брати участь у суспільному і політичному житті (ст. 5) [50].

Глобальний альянс за права літніх людей (GAROP) у своєму документі «Наші голоси, наші права. Що кажуть літні люди про нормативні елементи права на автономію і незалежність» 2019 р. акцентував увагу на цьому питанні. Зокрема було зазначено, що терміни автономія та незалежність є взаємозалежними і часто використовуються як взаємозамінні. Автономія – це можливість вибору та прийняття рішень відповідно до своєї волі та уподобань,

за необхідності з чиеюсь підтримкою. Незалежність – це можливість здійснювати повсякденну діяльність і брати участь у житті суспільства відповідно до своїх бажань та уподобань, за необхідності з чиеюсь підтримкою. Разом з тим особи похилого віку високо цінують різні аспекти своєї автономії та незалежності, такі як вибір, де і з ким жити, вибір послуг з догляду та підтримки тощо, що відіграють важливу роль для їхньої гідності, самооцінки, а також для поваги з боку інших [48, с. 4-5].

Слід також акцентувати увагу на тому, що нерідко обмеження прав осіб похилого віку, зокрема й права на автономію, може ґрунтуватися на дискримінаційній основі. Особливе місце серед проблем літніх людей займають також проблеми «ейджизму», дискримінаційного ставлення до представників цієї вікової групи. Елементом ейджизму є негативне ставлення до окремих осіб або груп за віковою ознакою, яке проявляється у готовності адекватно сприймати лише тих людей, критерій віку яких відповідає заздалегідь визначеному. Така готовність є результатом певних стереотипів, які повністю чи частково не відповідають дійсності, занадто узагальнені і не враховують її дійсності. Повнота сутності стереотипізації щодо представників старших вікових категорій полягає у невиправдано негативній установці. Недиференційовані та упереджені судження приписують усім без винятку людям старшого покоління лише негативні якості, які знижують їх цінність для життєдіяльності суспільства [1]. Основні стереотипи щодо людей похилого віку визначено в таблиці 2.1.

Один з останніх глобальних звітів ООН щодо ейджизму, датований березнем 2021 року, зазначає, що «...кожна друга людина у світі дотримується ейджистських поглядів, що призводить до погіршення фізичного, психічного здоров'я та зниження якості життя людей похилого віку». Дискримінація за віком на робочому місці – одне з найпоширеніших місць прояву ейджизму, це підтверджує і вже згаданий вище звіт ООН. Такий стан речей пов'язаний із тим, що «доступ до спеціалізованої підготовки та освіти з віком значно знижується».

Цікаво, що у дослідженні, яке береться за основу у звіті ООН, зазначається той факт, що при досягненні людиною віку, коли її можна називати «старою», вона піддається не тільки зовнішнім стереотипам і дискримінації, у неї з'являються несвідомі ейджистські установки та стереотипи щодо себе. Певною мірою це впливає на погіршення фізичного та психічного здоров'я.

Таблиця 2.1.

Стереотипи щодо людей похилого віку

Позитивні стереотипи	Негативні стереотипи
Мудрі, цікаві, великий життєвий досвід	Слабкі та хворі, завжди невдоволені
Вирізняються зрілістю	Знижуються інтелектуальні здібності, погіршується пам'ять, знижується здатність до навчання
Вміють слухати, терплячі до дітей	Ригідні, догматичні, не здатні змінюватись
Добрі, щирі до своїх онуків	Живуть у соціальній ізоляції, страждають від самотності, утримуються в будинках престарілих
Легко сходяться з людьми, добрі, привітні	Дратівливі, схильні до нещасних випадків
Потенційна політична сила, беруть участь у політичному житті	Не є політичною силою, потребують захисту
Заможна частина населення, користуються пільгами	Бідні, не можуть звести кінці з кінцями
Житлом забезпечені	Житлові проблеми
Займаються самоосвітою, наставництво	Особиста стагнація (застій)
Культурні	Культурно відсталі
Здатні засвоювати нові ідеї	Не здатні засвоювати нові ідеї
Поважають молодих людей	Негативно ставляться до молоді
Працюючи все життя сплачували податки	Вони даремний баласт суспільства

Джерело: Магдисюк Л.І. Стереотипні уявлення про осіб пізньої зрілості.

URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/12/1/5>

Підтвердження цього можна знайти у «Журналі прикладних досліджень пам'яті та пізнання» (Journal of Applied Research in Memory and Cognition), зокрема в огляді досліджень «Прикладні наслідки вікових стереотипів для людей похилого віку». Автор Сара Дж. Барбер стверджує, що загроза від

стереотипів виникає, коли люди похилого віку знаходяться під тиском стереотипізації. Часто вони впевнені, що лікарі мають негативні очікування щодо їхніх здібностей, що може тільки посилити суб'єктивні скарги людей похилого віку й погіршити їхні результати під час обстеження. Інше дослідження показало, що загроза стереотипів негативно впливає на фізичну працездатність людей похилого віку, наприклад, на моторику та навички водіння. На робочому місці люди похилого віку, які стикаються з загрозою стереотипів, також повідомляють про низьку задоволеність роботою, слабе психічне здоров'я, пов'язане з роботою, і про більший намір піти у відставку або вийти на пенсію. Загалом у роботі Барбер представлені докази того, що явище негативних стереотипів може впливати на ефективність людей у віці в різних умовах, і саме це може бути причиною вікових відмінностей у продуктивності [31].

Звіт Євробарометра про дискримінацію в ЄС за 2019 рік показує, що респонденти сприймають дискримінацію не лише в контексті працевлаштування, а й у громадських місцях (23 %), включаючи кафе, ресторани, бари та нічні клуби (8 %), магазини чи банки (7 %), заклади охорони здоров'я (6 %) або від персоналу школи чи університету (6 %); 4 % респондентів зазнали дискримінації під час купівлі чи оренди квартири чи будинку, а 4 % також повідомили про дискримінацію чи переслідування з боку соціальних працівників. Отже, можна констатувати, що існує широкий спектр проблемних питань щодо вікової дискримінації поза робочим місцем.

Пандемічна криза посилила вікову дискримінацію у соціальній діяльності та спілкуванні. Оскільки люди похилого віку піддаються підвищеному ризику смертності від COVID-19, існують нормативні вказівки, а іноді навіть законодавчі вимоги щодо їх ізоляції вдома. Це призводить до відмінностей у ставленні до людей. Наприклад, в Україні постанова Кабінету Міністрів “Про запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2” від 11 березня 2020 року [24] вимагає самоізоляції осіб віком від 60 років. Хронологічний вік також використовувався для

визначення міри фізичної ізоляції в різних країнах. Наприклад, у Великій Британії людей старше 70 років проінструктували щодо законодавчої вимоги про 4 місяці самоізоляції [49]; у Боснії та Герцеговині людям похилого віку не дозволяли виходити з дому протягом кількох тижнів під час спалахів [53]; а в Колумбії та Сербії карантинні заходи спрямовані лише на людей похилого віку. Стратегії зняття карантину в багатьох країнах також відрізнялися за хронологічним віком. Наприклад, в Об'єднаних Арабських Еміратах людей старше 60 років не пускали в торгові центри чи ресторани після того, як вони відновили роботу після періоду ізоляції [37].

При впровадженні програм протидії дискримінації за віком слід взяти до уваги норми міжнародно-правових актів універсального характеру, які безпосередньо спрямовані на захист прав осіб похилого віку, як-от: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Принципи ООН стосовно осіб похилого віку 1991 р., Декларація ООН із проблем старіння 1992 р., Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» 1979 р., Конвенція МОП «Про дискримінацію у галузі праці і занять» 1958 р., Рекомендація МОП щодо літніх працівників 1980 р., Віденський Міжнародний план дій із проблем старіння 1982 р., Декларація тисячоліття ООН 2000 р., Програма сталого розвитку ООН до 2030 р. Ці норми мають бути не тільки імplementовані в національне законодавство, а й мати належні механізми забезпечення їх виконання та протидії порушенням норм.

На основі аналізу літератури можна запропонувати наступний перелік напрямів протидії ейджизму, самостигматизації та віковим стереотипам:

- Боротьба з насиллям по відношенню до літніх людей, захист прав тих, хто зазнав прямої дискримінації, формування інституційних механізмів боротьби з дискримінацією за віком.
- Підтримка роботодавців, які працевлаштовують людей літнього віку (наприклад, через встановлення податкових пільг).

- Підвищення самооцінки, навчання навичкам саморефлексії та подолання особистісного відчуження.
- Планування старості, робота з населенням середнього віку.
- Опертя на позитивні образи літніх людей та практик активного старіння, поширюваних у мас-медіа для різних вікових груп.
- Розгортання навчальних програм для літніх людей – для їхньої адаптації до змінюваного середовища, зокрема, для внутрішньо переміщених осіб літнього віку.
- Навчання літніх людей сучасним цифровим технологіям і забезпечення доступу до швидкісного інтернету, наприклад, на базі місцевих бібліотек, соціальних офісів у громадах тощо.
- Сприяння діяльності мереж взаємопідтримки, формальних і неформальних соціальних груп для літніх людей.
- Міжгенераційні програми навчання та міжгенераційні програми спілкування.
- Підтримання соціальної активності літніх людей завдяки місцевим ініціативам, популяризація ідей активного та здорового старіння як на національному рівні, так і на рівні місцевих громад.
- Формування інклюзивного соціального простору для літніх людей, активне використання універсального дизайну (як для створення безбар'єрного середовища, так і для донесення інформації), формування «дружніх до віку громад».
- Підготовка соціальних працівників до роботи з людьми похилого віку, навчання їх основам геррагогії та геронтопрофілактики; впровадження сучасних програм перекваліфікації соціальних працівників, зокрема онлайн програм, які спрямовані на протидію сформованим стереотипам щодо старості та дискримінаційним практикам у соціальній сфері.

Зважаючи на вищезазначене, треба констатувати, що міжнародним співтовариством закладено правові основи, які мають за мету протидію збільшенню соціальних нерівностей у літньому віці, зміцнення систем охорони

здоров'я для задоволення мінливих потреб старіючого населення і розширення бази фактичних даних стратегій у галузі медико-санітарної та соціальної допомоги людям похилого віку. Зобов'язання держав полягає в імплементації норм, рекомендацій на національному рівні з тим, щоб люди будь-якого віку змогли насолоджуватися підтримуючим соціальним середовищем, адаптованим до їхніх потреб; мати доступ до високоякісних, добре скоординованих медичних і соціальних послуг, орієнтованих на користувача; розраховувати на допомогу в підтримці здоров'я і функціонального потенціалу на максимально можливому рівні протягом усього життя; мати можливість жити і померти, зберігаючи гідність. Важливим є розроблення національних планів щодо охорони здоров'я старіючого населення; створення відповідних координаційних центрів з метою сприяння спроможності відповідних урядових секторів боротися з аспектом здорового старіння за допомогою лідерства, партнерських відносин, адвокації та координації; сприяти розвитку комфортного для віку середовища, підвищуючи обізнаність про автономію та залучення людей похилого віку через багатогалузевий підхід; здійснювати міждержавний обмін позитивним інноваційним досвідом та отриманих уроків у сфері сприяння здоровому старінню; здійснення моніторингу і дослідження здорового старіння на всіх рівнях тощо.

2.2. Міжнародно-правове регулювання соціального забезпечення людей похилого віку

Соціальне забезпечення відіграє особливо істотну роль у реалізації прав людини осіб похилого віку щодо гарантування стабільного доходу і доступу до основних послуг, включаючи медичні та доглядові послуги таким чином, щоб заохочувати їхні права і гідність. Надійні джерела гарантованого доходу мають критично важливе значення для літніх людей. У міру того, як люди стають старшими, вони все менше можуть покладатися на доходи від роботи через низку причин. У той час як високоосвічені професіонали часто можуть

продовжувати добре оплачувану професію до пізнього віку, більшість населення зазвичай позбавлена доступу до високооплачуваної роботи у старшому віці. Приватні заощадження та активи (включаючи власність на житло) мають значення, але для більшості людей, зазвичай, їх недостатньо, щоб гарантувати достатній рівень доходу до кінця життя. Приватні внутрішньо сімейні перекази можуть бути важливими як додаткове джерело гарантії доходу, проте дуже часто вони не достатні та не завжди є надійними і стабільними.

Так, за загальним підходом, що був викладений Комітетом ООН з економічних, соціальних і культурних прав, право на соціальне забезпечення охоплює право на доступ до благ, будь то в грошовому чи натуральному вигляді, та володіння ними без дискримінації з метою забезпечення захисту, зокрема, у разі: а) відсутності трудового доходу через хворобу, інвалідність, вагітність та пологи, виробничу травму, безробіття, настання старості чи смерті будь-якого члена сім'ї; б) недоступності медичних послуг через їх високу вартість; с) недостатнього розміру сімейної допомоги, зокрема на дітей та дорослих утриманців (п. 2). Система соціального забезпечення має включати дев'ять основних аспектів: охорона здоров'я; хвороба; старість; безробіття; виробнича травма; допомога сім'ї та дітям; материнство; інвалідність; особи, що пережили годувальника і сироти (п. 12-21) [61].

Тобто, забезпечення надійного доходу для людей у літньому віці є одним із ключових елементів права на соціальне забезпечення. Державні пенсійні схеми є основою систем, які гарантують стабільний дохід для осіб похилого віку через поєднання механізмів, що ґрунтуються на правах людини. Гарантія доходів у старості також тісно пов'язана з наявністю доступних соціальних послуг, включаючи медичне обслуговування, допомогу вдома та довгостроковий догляд і відіграє ключову роль у запобіганні бідності та вразливості серед осіб похилого віку.

Право на соціальне забезпечення надійно закріплено в міжнародному праві прав людини. Правозахисна спрямованість у сфері соціального

забезпечення вже чітко підсвічувалась у прийнятій в 1944 р. Філадельфійській декларації, якою було визнано урочисте зобов'язання МОП сприяти реалізації серед країн світу програм, направлених на досягнення, серед іншого, розширення заходів соціального забезпечення з метою гарантувати основний дохід усім, хто потребує такого захисту та комплексного медичного обслуговування (п. III (f)).

Норми МОП у сфері соціального забезпечення, зокрема принципово важлива Конвенція 1952 р. про мінімальні норми соціального забезпечення, є загальновизнаним ключовим орієнтиром розробки міцних і стійких систем соціального захисту, заснованих на дотриманні прав людини. Вони використовуються як опорна точка правозахисними організаціями при оцінці реалізації права на соціальне забезпечення, а також на регіональному рівні, як зразок при розробці регіональних нормативних документів про соціальне забезпечення. На сьогоднішній день Конвенція № 102 є єдиним міжнародним договором, в якому присутній системний погляд на соціальне забезпечення. Цей погляд базується на низці основоположних принципів, що стосуються фінансування, управління та адміністративної діяльності. Конвенція № 102 додатково визначає мінімальні рівні захисту, які мають бути гарантовані щодо охоплення населення, адекватності пільг та допомоги, умов для отримання прав на них та строку їх дії за дев'ятьма соціальними ризиками, серед яких виокремлено і старість [43, с. 1].

Прийнята у 2012 р. Рекомендація про мінімальні рівні соціального захисту (202), визнаючи, що соціальне забезпечення є важливим засобом запобігання та скорочення масштабів бідності, нерівності, соціальної ізоляції та соціальної незахищеності, рекомендувала державам-членам у максимально стислий термін впроваджувати та підтримувати свої мінімальні рівні соціального захисту, що включають основні соціальні гарантії, зокрема й щодо осіб похилого віку .

Конвенція № 102, Конвенція № 128 і супутня Рекомендація № 131 та Рекомендація № 202 у своїй сукупності забезпечують міжнародну довідкову

основу, що встановлює діапазон і рівні допомоги, які є необхідними та достатніми для забезпечення підтримання доходу і доступу до медичного обслуговування в літньому віці. Охоплення всіх осіб похилого віку є основною метою цих стандартів з метою досягнення загального захисту, як прямо зазначено в Рекомендації № 202 (п. 3 (а)). Конвенції № 102, 128 та Рекомендація № 131 передбачають виплату пенсій по старості на гарантованих рівнях після набуття трудового стажу та їх регулярне коригування з метою підтримки купівельної спроможності пенсіонерів [57].

Таким чином, міжнародні стандарти соціального забезпечення забезпечують комплексну структуру основних принципів і орієнтирів для створення, розвитку та підтримки адекватних пенсійних систем за віком на національному рівні. Важливо, що в умовах швидкого старіння суспільства та пов'язаних із цим проблем фінансування, Рекомендація № 202 підтверджує, що держава є суб'єктом, на якого покладено загальну та головну відповідальність за соціальний захист, включаючи забезпечення фінансової, фіскальної й економічної стабільності пенсійних систем, з урахуванням соціальної справедливості та рівності [43, с. 167].

Суттєву роль у сфері соціального забезпечення відіграє Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., зокрема її ст. 12, що покладає на держави зобов'язання започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування; підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні; докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень; вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх та багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення: а) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення; б) надання, збереження та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної зі сторін [41].

Окрема стаття Хартії присвячена безпосередньо праву осіб похилого віку на соціальний захист (ст. 23), якою закріплено зобов'язання держав вжити заходи задля надання літнім людям можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, за допомогою забезпечення достатніх ресурсів, інформації про послуги і програми, можливості їхнього використання; надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, шляхом: забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я; забезпечення медичного обслуговування та послуг, гарантій надання належної допомоги з повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень тощо.

Що стосується забезпечення достатніх ресурсів, то Європейський комітет, оцінюючи їх, враховує всі заходи соціального захисту, гарантовані літнім людям і спрямовані на підтримку рівня доходу, який дозволяє їм вести гідне життя та брати активну участь у громадському, соціальному і культурному житті. Зокрема, Комітет досліджує пенсії та інші додаткові грошові виплати, доступні особам похилого віку і порівнює із середнім еквівалентним доходом. Так, наприклад, у Заключенні (2017) щодо України Комітет визнав ситуацію невідповідною на тій підставі, що рівень мінімальної пенсії був явно неадекватним. Приймаючи Заключення у 2021 р. Комітет знову підтвердив свою позицію, дійшовши висновку, що не було встановлено, що мінімальні розміри пенсій є адекватними [42].

Розроблений ЄС у 2017 р. Європейський стовп соціальних прав (EPSR), який слугує компасом для сильної соціальної Європи, також містить згадку про осіб похилого віку в контексті соціального захисту. Так, принцип Європейського стовпа соціальних прав передбачає право на пенсію працівників і самозайнятих осіб на пенсію, яка відповідає їхнім внескам і забезпечує адекватний дохід; рівність можливостей для жінок і чоловіків у набутті прав на пенсію та право кожної людини в старості на ресурси, які забезпечують їй гідне життя.

Так, прийнятий у 2002 р. Мадридський міжнародний план дій пропонує низку заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту, які не втрачають своєї актуальності протягом останніх 20 років з огляду на постійний «тиск» на формальні системи соціального захисту через стрімке «старіння» населення. Такі заходи включають: розробку і реалізацію політики, щодо забезпечення необхідного економічного та соціального захисту літніх людей; досягнення рівності; вироблення стратегій соціального захисту, що стосуються працівників неформальних секторів; вироблення правових рамок для приватного і додаткового пенсійного забезпечення; проведення консультаційних заходів для літніх людей з питань соціального забезпечення тощо [21].

Розглядаючи питання щодо захисту прав осіб похилого віку у соціально-економічній галузі, варто зазначити й щодо сфери зайнятості, оскільки саме у трудових відносинах літні працівники стикаються зі значним числом перешкод, які ґрунтуються на віковій дискримінації. Дискримінація за віком є серйозною проблемою, що впливає на здатність літніх працівників залишатися на ринку праці чи мати доступ до нього. Вона, зазвичай, базується на соціальних і культурних уявленнях, які стереотипують здібності осіб похилого віку та створює величезні перешкоди для літніх працівників у конструктивній участі на ринку оплачуваної праці [22].

У Сполучених Штатах Америки великою популярністю користується програма працевлаштування для людей похилого віку SCSEP, що затверджена Законом про людей похилого віку. SCSEP – це найстаріша в країні програма допомоги малозабезпеченим безробітним віком від 55 років у пошуку роботи. Щороку програма отримує мільйони доларів у вигляді грантів, спрямованих на навчання та працевлаштування людей відповідної вікової категорії. Загалом же близько 90% свого фінансування програма отримує від Міністерства праці США, а решту 10% – від збору коштів самою організацією або іншими нефедеральними організаціями. Учасники SCSEP отримують досвід роботи в різноманітних видах громадської діяльності в некомерційних і громадських

установах, включаючи школи, бібліотеки, музеї, лікарні, центри денного догляду та центри для людей похилого віку. Така категорія працівників може працювати помічником вчителя, вихователем по догляду за дитиною, медичним працівником, бухгалтером, секретарем, комп'ютерним техніком, у сфері громадського харчування, надавати послуги з догляду. В середньому учасники програми працюють по 20 годин на тиждень і отримують найвищу мінімальну заробітну плату на федеральному рівні, на рівні штату чи місцевому рівні. Для того, щоб мати можливість взяти участь у програмі, потрібно відповідати таким критеріям: бути не молодшим 55 років; мати статус безробітного; мати сімейний дохід не більше 125% від федерального рівня бідності. Окрім цього є категорії осіб, яким надається пріоритет у порівнянні з іншими потенційними учасниками, до таких належать: ветерани, особи старше 65 років, особи з обмеженими можливостями, низьким рівнем освіти чи знанням англійської мови; особи, які проживають у сільській місцевості; бездомні особи або, які можуть залишитися бездомними; особи, які мають невеликі перспективи працевлаштування або не змогли знайти роботу після отримання послуг через систему Американського центру зайнятості [55].

До прикладу у штаті Техас виконанням програми SCSEP займається Техаська комісія з питань робочої сили (TWC). Програма також паралельно пропонує багато послуг з підтримки осіб, а саме сприяє: подоланню труднощів (отримання житла, робочого одягу, транспорту тощо); обстеженню здоров'я; навчанню (як знайти роботу, успішно проходити співбесіди та досягати успіху на своїй роботі, опанування нових технологій) тощо. Також доступна програма випробувального працевлаштування, іншими словами це можливість пройти «випробування перед наймом» для людей похилого віку, які шукають роботу, працювати протягом узгодженого періоду часу без жодного ризику для себе. Протягом випробувального працевлаштування SCSEP виплачує заробітну плату потенційним працівникам. А після закінчення терміну роботодавець може прийняти таку особу на роботу. Також люди похилого віку можуть проходити навчання в межах підприємства та набути практичних навиків [35].

У Південній Кореї швидке старіння населення також поставило два нагальні завдання: гарантування достатнього доходу, якості життя після виходу на пенсію та збереження робочої сили. У 2004 році Південна Корея запровадила Програму працевлаштування для людей похилого віку, щоб забезпечити додатковий дохід, позбавити людей старше 60 років бідності, збільшити участь у суспільстві та зберегти здоров'я. У 2021 році в ній взяли участь приблизно 840 000 осіб, 6.4 відсотка з них у віці 60 років і старше. Місячний заробіток коливається від 209 до 1 521 доларів США. Програма включає три види можливих робіт: 1) робота на державній службі; 2) робота у приватному секторі; 3) вакансії в службі соціального догляду.

Робота на державній службі: органи місцевого самоврядування в основному наймають людей з низьким рівнем доходу та освіти для обслуговування потреб місцевої громади, наприклад, для догляду за людьми похилого віку та обслуговування громадських установ. Учасники працюють 30 годин на місяць за 209 доларів США. Робота в приватному секторі: органи місцевого самоврядування надають субсидії приватним корпораціям, які наймають учасників програми. Заробітна плата коливається від 283 до 1 521 доларів США залежно від робочого часу та типу роботи. Вакансії в службі соціального догляду: у 2019 році корейський уряд створив третю програму роботи в службі соціального догляду у відповідь на зростаючі його потреби. Учасники працюють приблизно 60 годин на місяць із середньою зарплатою 553 долари США.

Критерії прийнятності відрізняються для трьох напрямків роботи. Однак загалом робота доступна для людей старше 65 років (для деяких програм старше 60 років). В принципі, лише державна служба доступна для тих, хто має доходи нижче певного порогу (бідніші 70 відсотків людей у віці 65 років і старше). Однак, оскільки вимоги, як правило, вищі, ніж кількість наданих робочих місць, багато програм віддають перевагу домогосподарствам з низьким рівнем доходу при виборі учасників.

У 2005 році при Міністерстві охорони здоров'я та соціального забезпечення було створено Корейський інститут розвитку робочої сили для людей похилого віку – державну установу, яка контролює та виконує програму працевлаштування для людей похилого віку [29]. Корейський інститут розвитку робочої сили для людей похилого віку, відомий як KORDI, має на меті надати пріоритет створенню робочих місць для літніх працівників, оскільки до 2025 року кількість людей похилого віку досягне 10 мільйонів (а це близько 20 відсотків всього населення країни), що призведе до стрімкого зростання соціальних витрат на турботу про населення. Необхідно зазначити, що фінансування програми постійно збільшувалося протягом багатьох років. Спочатку бюджет міг покривати лише 35 000 робочих місць, а у 2021 році – близько 840 тис. осіб. Програма фінансується за рахунок податків та коштів місцевих бюджетів. У 2021 році загальний бюджет склав 1,78 мільйона доларів США, що становить 0,11 відсотка ВВП. Однак програма все ще стикається з двома основними проблемами. Одна стосується питань недофінансування, низького рівня заробітної плати, друга – якості робочих місць, оскільки лівова частка останніх призначена для низькокваліфікованих працівників [30].

У Швейцарії працівники віком від 50 років мають великий потенціал для виходу на ринок праці, однак вони також часто стикаються з проблемами під час пошуку роботи. Ось чому федеральний уряд і кантони випробовують новий проєкт на ринку праці з підтримкою для шукачів роботи старше 50 років. Пілотний проєкт триватиме п'ять років з 2021 по 2025 роки та спрямований на людей віком від 50 років, які скоро втратять допомогу з безробіття, і має на меті сприяти пошуку для них підходящої роботи. Участь у програмі є добровільною. Щоб забезпечити тривалу інтеграцію літніх працівників, у разі необхідності роботодавцям може виплачуватися надбавка за їх працевлаштування та/або працівникам буде запропоновано пройти відповідне професійне навчання, курси [10].

У результаті процесу старіння в країнах Балтії літні працівники стали важливою частиною ринку праці. Крім того, звіти, опубліковані Європейською

комісією, підкреслюють важливість того, щоб літні люди залишалися зайнятими, і необхідність політики в державах-членах адаптувати свої реформовані пенсійні системи та забезпечити стимули для відстрочення віку, в якому люди залишають робочу силу (Європейська комісія, 2019).

Щоб підтримати працевлаштування людей похилого віку, усі країни Балтії впроваджують діяльність з професійного навчання та навчання протягом усього життя, щоб надати літнім людям можливість адаптуватися до ринку праці та підвищити свої навички. Трудове законодавство в цих країнах також зобов'язує роботодавців запобігати дискримінації за віком, забезпечуючи довше працевлаштування людей похилого віку.

Протягом останніх років у всіх трьох країнах Балтії проводилися проекти, які наголошували на можливості працевлаштування та здоровому старінні людей, наприклад, «Розробка комплексної стратегії активного старіння для довшого та кращого трудового життя» в Латвії та «Збільшення зайнятості на 2014–2020 роки» у Литві. Ці програми включають заходи, спрямовані на те, щоб літні працівники могли довше залишатися на ринку праці. В Естонії працевлаштування осіб віком 50+ є одним із пріоритетів порядку денного державної політики вже протягом тривалого часу, представлене в таких політичних документах, як «План розвитку соціального забезпечення» та «Навчання впродовж життя», а також у окремих частинах «Стратегії 2035».

Варто наголосити на тому, що населення Балтії старіє швидше, ніж більшість європейських країн, і пропозиція робочої сили в молодших вікових групах обмежена. Тому літні працівники стикаються з меншим конкурентним тиском з боку молодих поколінь, і роботодавці також наймають їх на посади, які займають молодші працівники в інших країнах [11].

Дискримінація літніх працівників є давньою проблемою, яка посилюється через стрімке старіння населення. Витіснення на периферію професійної структури суспільства або за її межі звужує шанси літніх людей на покращення власного матеріального становища, формує їх економічну залежність від інших членів родини, негативно позначається на самопочутті, знижує самооцінку. У

свою чергу, негативна модальність ставлення до себе погіршує стан соматичного здоров'я, вимушуючи витратити левову частку свого доходу на його відновлення. І, навпаки, можливість за власним вибором продовжувати трудову кар'єру й покращувати добробут – свій і своєї родини – підвищує почуття власної гідності й соціальної значущості [67].

Варто зазначити, що в межах міжнародних організацій на універсальному і регіональному рівнях провадиться активна і плідна робота щодо запобігання і викорінення вікової дискримінації осіб похилого віку у сфері зайнятості. Важливе значення у цій сфері відіграє МОП, яка об'єднує уряди, роботодавців і працівників 187 держав-членів для встановлення трудових стандартів, розробки політики та розробки програм, що сприяють гідній праці для всіх жінок і чоловіків. Літні люди також можуть стикатися з дискримінацією за віком при прийнятті рішень щодо медичного обслуговування, сортування та порятунку життя. З метою всебічного врахування та захисту прав осіб похилого віку у сфері охорони здоров'я необхідним є вжиття державами заходів щодо забезпечення рівного доступу до медичного обслуговування, довгострокового догляду та підтримки шляхом залучення осіб похилого віку до участі в процесі розробки політики та законодавства; проведення оцінки того, яким чином дискримінація за ознакою віку перешкоджає літнім людям повною мірою здійснювати своє право на найвищий досяжний рівень здоров'я, включаючи обтяжливий і погіршуючий вплив факторів дискримінації, що перетинаються; виявлення і врахування конкретних потреб літніх людей при підготовці і плануванні заходів реагування на надзвичайні ситуації та заходів щодо відновлення, у тому числі у зв'язку з триваючою пандемією, а також заходів щодо боротьби зі зміною клімату та зменшення ризику стихійних лих тощо (п. 83, 85) [54].

2.3. Інституційні механізми соціального захисту осіб похилого віку

Пенсійна підтримка, є одним із найвагоміших напрямів соціального захисту людей похилого віку. Найважливішим компонентом права на соціальне забезпечення для осіб похилого віку є соціальні пенсії, без яких їх користування правами людини може опинитися під загрозою.

Зарубіжний досвід показує доцільність побудови соціального захисту на основі багатосторонньої відповідальності за матеріальний добробут людей: держави, роботодавця та самого працівника. Для успішного формування моделей пенсійних систем необхідно узгодження принципів і методів проведення соціальної політики з урахуванням економічних, національних та культурних традицій країни. Всі вони засновані на рестрибутивному (розподільчому) чи накопичувальному принципах, мають специфічні особливості, які враховуються при розробці національних моделей пенсійного страхування (табл. 2.2.)

Пенсійні системи різних країн світу мають істотні відмінності, викликані економічними умовами, політичною структурою, історичними традиціями, особливостями розподілу відповідальності між державою і приватним сектором, однак всі вони мають спільну мету – забезпечення гідного рівня життя своїх громадян.

Світовий досвід реформування пенсійних систем показує, що основною тенденцією є перехід на накопичувальну пенсійну систему, позитивною стороною якої є можливість збільшення інвестицій у розвиток економіки та отримання інвестиційної віддачі для пенсіонерів

Процес реформування пенсійних систем розпочався в більшості промислово розвинених країн у другій половині 1990-х років. За останніми оцінками, сьогодні у світі існує понад 250 різних пенсійних схем з унікальним поєднанням елементів розподільної та накопичувальної моделей. Проте можна констатувати, що більшість країн обрали шлях реформ в одній із таких галузей: збереження державної системи розподілу в більш досконалому вигляді, заохочення розвитку добровільних недержавних пенсійних схем; впровадження

багаторівневої системи розподілу та накопичення, фінансування з різних джерел; перехід до повне впровадження накопичувальної системи.

Більшість розвинених країн скористалися так званим параметричним підходом до пенсійної реформи, тобто впровадженням коригувальних заходів, які іноді суттєво змінюють характеристики існуючої системи (рівні внесків, пенсійний вік чи індексація пенсій відповідно до наявних фінансових можливостей). Так, у США діє трирівнева пенсійна система: перший рівень – солідарна, але вона доповнюється іншими пенсійними програмами, що дозволяють громадянам зберігати свої пенсійні кошти; другий рівень – обов'язкова накопичувальна система, за якою працюючі громадяни перераховують частину своїх доходів на ощадні рахунки; третій рівень – добровільна приватна накопичувальна схема, яка

Таблиця 2.2.

Класифікація моделей пенсійної системи

Ознаки класифікації	Моделі	Різновиди моделі	
Концепція створення	Розподільні	Солідарні	
	Накопичувальні	Страхові, капіталізовані	
Централізація фінансових ресурсів	Централізовані		
	Децентралізовані		
Структурна побудовою	Державне пенсійне забезпечення	Пенсійні схеми зі встановленими виплатами	
		Пенсійні схеми зі встановленими внесками	
	Недержавне пенсійне забезпечення	Умовно-накопичувальні системи	
		Додаткові пенсійні схеми	
Рівень розвитку економіки	Моделі країн із розвинутою економікою	Класична модель О. Бісмарка	
		Модель В. Бевериджа	
		Приватно корпоративна модель	
		Скандинавська модель	
		Південно-європейська модель	
	Моделі країн, що розвиваються	Радикально-накопичувальні	
		Накопичувально-розподільні	
		Постсоціалістичні країни	Чилійська модель
			Казахська модель
			Угорська модель
Латвійська модель			
Польська модель			
Стратегії розвитку	Солідарні		
	Накопичувальні		
	Змішані		

Тип проведених реформ	Параметричні	Неструктурні
	Непараметричні	Структурні
	Змішані	
Моделі світового банку	Базовий рівень	
	Державна солідарна пенсійна система визначених виплат	
	Накопичувальна система з визначеними внесками	
	Добровільна участь громадян у накопичувальній системі	
	Фінансова та нефінансова підтримка людей похилого віку	

Джерело: Чеберяко О. Бикова В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К.: 2020. № 5. С. 43–51.

дозволяє громадянам, які бажають отримувати ще вищу пенсію та можливість робити великі внески протягом тривалого періоду роботи, підтримувати бажаний рівень пенсії [34].

У Великобританії діє розподільна пенсійна схема з низькими пенсіями, реформа індексувала пенсії на зростання цін, а не на заробітну плату. Якщо державна пенсія нижча за межу бідності, люди, які отримують лише базову державну пенсію, мають право на соціальну допомогу за доходом. Обов'язкова пенсійна система другого рівня надає право працівникам стати учасниками або державної системи пенсій, що залежить від заробітку, або професійної системи, з установленими заздалегідь виплатами, чи системи персональних пенсій із установленими розмірами внесків [28].

Базова державна пенсійна система Швеції залишається розподільчою і фінансується за рахунок страхових внесків, що складають 18,5% заробітку, із яких 16% надходять у державну систему. Переважна більшість поточних внесків спрямовується на виплату поточних пенсій, але орган соціального страхування відкриває застрахованим особам умовні індивідуальні рахунки, на яких відображається ця частина внесків.

Пенсія розраховується виходячи з суми накопичених коштів з урахуванням тривалості життя поточної групи осіб, що виходять з контракту, та зростання виробництва протягом планового періоду виплати пенсії. Гарантія забезпечення мінімального доходу у старості досягається використанням мережі пенсійного

страхування осіб, які протягом трудового життя мали низькі доходи. Частина внесків йдуть у капіталізовану систему, при цьому працівник має право вибору розміщення їх на індивідуальних рахунках в приватних структурах або в державному накопичувальному фонді.

Наприклад, у Швеції діє система з визначеними внесками, яка має систему безпеки, дає людям вибір і пропонує їм ефективні стимули – право вибору в пенсійному віці: довшу пенсію чи вищий рівень життя на пенсії; значна залежність між внесками і пенсіями сприяє підвищенню ефективності ринку праці.

Трирівневу в своїй основі модель має пенсійна система Німеччини: обов'язкове пенсійне страхування; корпоративне пенсійне страхування, що є добровільною справою керівників підприємств і фірм; приватне страхування. Якщо перший (державний) рівень пенсійної системи Німеччини базується на обов'язковості відрахувань частини заробітної плати працівника і доплати держави до рівня прожиткового мінімуму при низькій заробітній платі, то другий і третій (недержавні) рівні засновані на добровільній участі роботодавця і самого працівника при стимулюючих заходах держави.

Страхова модель соціального захисту заснована на системі соціального страхування з пайовим відрахуванням внесків працюючими громадянами і роботодавцями. Боротьба з бідністю поєднується з підтримкою високих стандартів життя всіх членів суспільства. Ринок праці, зайнятість регулюються соціальними партнерами. Метою соціальної політики за такого підходу є забезпечення рівних можливостей, надання однакових шансів усім у досягненні соціального статусу, відповідного особистості кожного. Держава не несе відповідальності за розвиток громадян та їхню соціальну перспективу, але створює їм необхідні для цього економічні, правові й культурні умови.

Універсальна модель соціального захисту найбільш розвинена в Австралії, Данії, Новій Зеландії, де соціальне забезпечення в переважній більшості гарантується державою. У таких країнах, як Німеччина, Бельгія, Австрія, Італія,

Іспанія, Греція соціальний захист здійснюється через систему соціального страхування, тобто в них діє страхова модель соціального захисту.

У системі соціального захисту Швеції, Фінляндії та Норвегії вдало поєднуються державне соціальне забезпечення та соціальне страхування, тобто економіка великою мірою працює на задоволення потреб членів суспільства. Вона характеризується надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50 %), акумулюванням у руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, активною упереджувальною політикою, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти. Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яке має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає як мета економічної діяльності держави.

Для Великої Британії, Ірландії, Канади є характерним регулювання соціальних процесів з боку держави, проте нижчий, ніж в універсальній моделі, рівень оподаткування і перерозподіл ВВП через держбюджет (не більше 40 %). Крім того, має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором, пасивна державна політика на ринку праці [32].

Коли йдеться про адекватність пенсійних систем, перше, що привертає увагу, це рівень вигоди. Відповідно до стандартів МОП, коефіцієнт пенсії першого рівня має становити від 40% до 60% середньої заробітної плати, оскільки державні пенсії часто є єдине джерело доходу в старості.

Згідно з дослідженнями ОЕСД Бразилія є країною, де пенсійна система є однією з найщедріших у всьому світі, з коефіцієнтом виплат 89%. Бахрейн, Данія, ОАЕ, Філіппіни, Люксембург, Аргентина, Катар, Португалія, Колумбія, Італія та Австрія – в діапазоні між 70% і 80%. «Найбідніші» пенсіонери знаходяться в Кенії, Лівані та Південній Африці. У цих країнах валовий рівень виплат становить лише 15%. Німеччина, США та Японія має рівень виплат від

30% до 40%. В багатьох країнах існує проблема, коли до виходу на пенсію людям не вистачає страхового стажу для отримання пенсійних виплат і отримують у кращому випадку одноразову виплату, яка не забезпечує гідний рівень старості. Так, в Індії лише 43% населення на пенсії охоплюється пенсійною системою, в Колумбії – 40%. На противагу цьому охоплення в у більшості промислово розвинених країн 100% (Японія, Латвія, Швеція, Норвегія, Тайвань, Мальта, Люксембург тощо) або близько до нього.

Ефективний соціальний захист репрезентується не лише через гарантовані державою соціальні виплати, а й, через розвинену мережу соціальних послуг, які надають, орієнтуючись на особливості і потреби різних категорій клієнтів. Щоб бути здатною до подолання соціальних ризиків, система соціальних послуг повинна оперативно й адекватно реагувати на зміни та попит у потребах людей. Це вимагає постійного соціологічного супроводу діяльності із надання соціальних послуг особам похилого віку, диверсифікації ресурсів, розширення спектру тих, хто надає послуги.

Всесвітня асамблея з питань старіння населення (2002 р.), на якій було ухвалено Мадридський міжнародний план дій, сприяла усвідомленню проблеми урядами і стимулювала в різних країнах дискусії щодо необхідності гарантувати людям похилого віку гідну старість, вільну від злиднів і невігластва, активну і включену в громадське життя. Ця асамблея, звичайно, закликала всі уряди знайти необхідні ресурси і створити фонди допомоги людям похилого віку. В Італії дуже довго йшлося про необхідність заснування подібного фонду, але справа не дійшла до реалізації, бо уряд не хотів упроваджувати додатковий податок. Єдиний вид державної допомоги літнім недієздатним людям, який є нині в Італії, передбачає щомісячну видачу певної суми (близько 450 євро на місяць – трохи менше від мінімальної пенсії) усім, хто входить у групу стовідсоткових осіб з особливими потребами, не здатних доглядати за собою. Проте в умовах економічної кризи європейські держави «загального добробуту», що, як і раніше, гарантували високий рівень соціального забезпечення, вже з кінця 90-х років поступово відмовляються від

масового зведення будинків престарілих через нестерпні економічні витрати. І починають реалізовувати альтернативне рішення – допомогу людям похилого віку вдома. У цьому сенсі цікавий досвід Данії, де комплексним соціальним обслуговуванням вдома охоплено 24,6% усіх людей похилого віку (майже 172 тис.). Такий підхід дає змогу істотно поліпшити якість життя немолодої людини з мінімальними витратами кадрових і фінансових ресурсів.

У Німеччині добровільні об'єднання, зокрема церковні благодійні союзи і Німецький Червоний Хрест, відіграють важливу роль у соціальному обслуговуванні людей похилого віку. Центри денного перебування, клуби дозвілля та соціальні відділення для надання соціальної та медичної допомоги в домашніх умовах мають велике поширення в країні. Вони включають в себе послуги допомоги у господарських справах та догляду за хворими.

У Великобританії розповсюджені різноманітні послуги для людей похилого віку, такі як готельні будинки, де жителі можуть отримати підтримку та догляд від мешканця цього ж будинку; установи для постійного проживання, що можуть бути утримані місцевими органами, приватними чи добровільними організаціями та відповідають потребам людей похилого віку, забезпечуючи захищене проживання; будинки для недужих, які не можуть проживати вдома; а також денні стаціонари або центри, де люди можуть залишатися проживати вдома, але відвідують спеціально створені центри; резиденції для постійного проживання чи устаткування на денної основі; денні центри з персональним доглядом або обідніми клубами для соціальної взаємодії (багато з цих установ знаходяться в приміщеннях церков або комунальних центрах; послуги призначені для одиноких осіб, щоб зменшити відчуття самотності та пов'язану депресію); доставка їжі на дім або "їжа на колесах"; довгостроковий соціально-побутовий догляд за місцем проживання клієнта з урахуванням їх потреб; невідкладна соціальна допомога від чергових бригад, що включають у себе послуги соціального працівника, співпрацюють з лікарем та організують короткотерміновий догляд; підтримка та адаптація (коли людина втрачає частину своєї самостійності і потребує реабілітаційних засобів, таких як

поручні, інвалідні візки та інше, для комфортного життя власному помешканні); консультивання (надання клієнтам і доглядачам можливості визначити потреби в допомозі та запланувати майбутнє; іноді соціальним працівникам треба багато часу, щоб переконати старшу людину або пару погодитися відвідувати центр денного догляду або будинок для постійного проживання).

В Швеції комітет з соціальних справ відстежує, щоб люди похилого віку могли жити активно, мати відповідні умови у своєму житлі, яке повинно бути комфортним і зручно розташованим поряд з соціальними службами. Цій групі надається фінансування для забезпечення житла; звичайного або спеціально обладнаного житла; будинків-пансіонатів для осіб із серйозними проблемами зі здоров'ям. Людям похилого віку надається допомога у господарстві (готування, прибирання, прання).

У США спостерігається визначена тенденція створення умов для проживання літніх громадян в домашніх умовах. Країна має багато різних фондів, які забезпечують фінансування медичної допомоги, надання доступного житла, продуктів харчування та транспортних послуг для цієї категорії населення. Існує багато соціальних послуг для літніх, таких як доставка обідів до дому, прання, послуги з чистки речей, транспортування, лікувальна гімнастика, ремонт та облаштування квартир, організація дозвілля та розваг.

Рада з прав людини – допоміжний орган Генеральної Асамблеї [63], уповноважений сприяти загальній повазі і захисту прав людини й основних свобод для усіх без будь-яких розрізень і на справедливій та рівній основі. Рада уповноважена розглядати ситуації, пов'язані з порушенням прав людини, включаючи грубі й систематичні порушення, і подавати з приводу них свої рекомендації, сприяти ефективній координації та інтеграції діяльності стосовно прав людини в рамках ООН.

Управління Верховного комісара з прав людини (далі – УВКПЛ) у межах правозахисного порядку денного приділяє увагу питанням людей похилого віку

і прагне зробити так, щоб їхня думка враховувалася. УВКПЛ докладає зусиль для того, щоб уряди вживали всіх заходів, необхідних для захисту та заохочення прав людини осіб похилого віку. Спільно з Департаментом ООН з економічних та соціальних питань УВКПЛ підтримує діяльність Робочої групи відкритого складу з проблем 149 старіння та її секретаріату.

Спільно з партнерськими установами ООН, у тому числі з ВООЗ та ЮНФПА, підтримує проведення Десятиліття здорового старіння ООН 2021–2030 рр. та впровадження питань прав людини осіб похилого віку в роботу системи ООН

Фонд ООН у сфері народонаселення (ЮНФПА) працює над підвищенням обізнаності про старіння населення та необхідність використання його можливостей і вирішення проблем; підтримує дослідження та збір даних, щоб забезпечити міцну базу для політики і планування, та гарантує, що питання старіння інтегруються в національні програми розвитку і стратегії зменшення бідності; підтримує державну політику та сприяє політичному діалогу реагувати на виклики, пов'язані із соціальними, медичними та економічними наслідками старіння населення – і для задоволення потреб людей похилого віку, з особливим наголосом на бідних верствах населення та жінках [64]. Робота Департаменту з економічних і соціальних питань ООН (ДЕСП ООН) спрямована на залучення найбільш уразливих верств населення, приділяючи особливу увагу молоді, корінним народам, людям похилого віку та особам з обмеженими можливостями.

Серед договірних універсальних механізмів захисту прав людини, слід вказати, перш за все, Комітет з прав людини – орган, що складається з 18 незалежних експертів, який слідкує за виконанням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права його державами-учасницями. Усі держави-учасниці зобов'язані надавати Комітету регулярні звіти про те, як здійснюються громадянські та політичні права. Держави повинні звітувати спочатку через рік після приєднання до Пакту, а потім на вимогу Комітету. Комітет вимагає подання доповіді на основі восьмирічного календаря. Комітет вивчає кожну доповідь та спрямовує свої побоювання і рекомендації державі-учасниці у формі «заклучних зауважень».

Питання надання допомоги літнім людям є центром уваги ВООЗ, яка працює з державами-членами, агентствами ООН та різними зацікавленими сторонами з різних секторів, щоб сприяти здоровому старінню в кожній країні.

Міжнародні неурядові організації також докладають зусиль щодо захисту прав літніх людей. Таким прикладом може слугувати Віденський Комітет неурядових організацій з питань старіння, який є основним комітетом Конференції неурядових організацій, що мають консультативні відносини з Організацією Об'єднаних Націй. Він складається з неурядових організацій (НУО), які займаються питаннями, пов'язаними зі старінням і людьми похилого віку. Місія комітету полягає в підтриманні і покращенні безпеки та добробуту людей похилого віку і наданні можливості брати участь як агентів змін у міжурядових форумах, що займаються соціальними, економічними та проблемами прав людини; здійсненні виходу за межі «знати» до «висловлюватися та діяти», щоб усунути упередження щодо людей похилого віку в громадах і суспільстві в цілому. Комітет прагне сміливо захищати інтереси людей похилого віку, контролювати та розширювати їхнє залучення і внесок у різні сфери суспільного життя.

Ще одна організація, яка переймається питаннями прав людини, в тому числі і становищем літніх людей є Amnesty International. Вона являє собою свого роду глобальний рух, незалежний від будь-якої політичної ідеології, економічних інтересів чи релігії, що об'єднує понад 10 мільйонів людей і виступає за мир, де правами людини користуються всі. У 2022 році Amnesty International опублікувала доповідь «У мене був дім»: люди похилого віку в Україні та їхній досвід війни, переміщення і доступу до житла», під час підготовки якої було проведено опитування 226 осіб. Робота над доповіддю і дослідженням ситуації тривала у період з березня по жовтень 2022 року та включала поїздку до України строком на 4 місяці. У Доповіді було розглянуто низку питань, що стосувалися становища осіб похилого віку в Україні, зокрема в умовах переміщення, небезпечних житлових умов, ризиків для безпеки і здоров'я тощо. Крім того, в Доповіді надано рекомендації урядам сторін збройного конфлікту, іноземним урядам, органам ООН та міжнародним регіональним організаціям [12]

HelpAge International – глобальна мережа організацій людей похилого віку, заснована у 1980 році, наразі об'єднує партнерів з 80 країн світу. Має тісні зв'язки з

офіційними структурами ООН, зокрема має статус консультанта в ООН та ВООЗ. Проводить дослідження за участю людей похилого віку, щоб переконатися, що їх досвід є правильно зрозумілим; публікує керівництво про те, як реагувати на людей похилого віку в надзвичайних ситуаціях, засноване на дослідженнях та досвіді; організує консультації з літніми людьми, зокрема результати таких консультацій допомогли сформувати Мадридський міжнародний план дій ООН з проблем старіння.

Слід вказати, що співробітники та волонтери HelpAge надають гуманітарну допомогу людям похилого віку України, які опинилися у важкому становищі, причиною якого став збройний конфлікт, що відбувається на території держави. Унаслідок військового конфлікту життя мільйонів людей похилого віку перебуває під загрозою. Їм загрожує небезпека бути переміщеними внаслідок конфлікту, їм може бути відмовлено у доступі до основних послуг, таких як охорона здоров'я чи пенсії, або вони будуть змушені тікати до сусідніх країн. Тих, хто не може рухатись, часто кидають у охоплених війною районах. Волонтери HelpAge привозять продукти харчування, ліки та предмети гігієни для людей похилого віку, їхніх сімей та спільнот [56].

Серед міжнародних регіональних інституційних механізмів захисту прав літніх людей, безперечно вищий щабель займає Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) – судовий орган у системі контролю за дотриманням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї, заснований державами учасницями Ради Європи.

Серед інституційних органів Європейського Союзу, до яких можуть звернутися літні люди у разі порушення їхніх прав, слід вказати Суд загальної юрисдикції, який уповноважений на розгляд: претензій фізичних осіб або юридичних організацій проти актів інститутів, органів, установ чи агентств ЄС та проти нормативних дій або бездіяльності цих установ, органів, установ чи інститутів; позовів про відшкодування шкоди, заподіяної інституціями або органами, установами чи агенціями ЄС та їх персоналом; претензій щодо інтелектуальної власності, порушених проти Департаменту інтелектуальної власності ЄС; суперечок між інститутами ЄС та їх персоналом щодо трудових відносин і системи соціального захисту тощо.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволили сформулювати наступні висновки і пропозиції.

1. Основою могутності держави є населення, його соціальне самопочуття та розвиток. Постійне зростання частки літніх людей у всьому населенні стає впливовою соціально-демографічною тенденцією практично всіх розвинених країн. Демографічне старіння стало глобальною тенденцією розвитку сучасної цивілізації. Темп старіння людини залежить від способу її життя, становища у сім'ї, рівня життя, умов праці, соціально-психологічних чинників. У суспільній свідомості старість асоціюється переважно із пенсійним віком, який має правову основу і в законодавствах різних країн поняття «пенсіонер» є тотожним поняттю «людина похилого віку». Навіть із досягненням певного віку, який ототожнюється у суспільстві зі старістю, люди прагнуть не змінювати власний спосіб життя та відносини з іншими. Якщо людина може адаптуватися до нових викликів, які з'являються з віком, та водночас отримувати задоволення можна сказати, що вона успішно старіє. Не менш важливою також є і психологічна діяльність людини. Соціально психологічні проблеми літнього населення можна розглядати в діапазоні від забезпечення можливості літнім людям активної участі в соціальному житті суспільства до надання їм необхідної медичної допомоги і соціального догляду та психологічної підтримки.

Соціальний захист людей похилого віку – це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій, які спрямовані для людей похилого віку і цей комплекс має базуватися на принципах милосердя та поваги. До прямого обов'язку кожної держави належить створення гідних умов життя для людей похилого віку, забезпечення їм належного захисту та підтримки.

2. Загальні права людей похилого віку сформульовано в Міжнародній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини, Деклараціях ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ. У межах ООН прийнято міжнародно-правові акти, що стосуються захисту прав людини, в тому числі

благополуччя осіб похилого віку на основі рівності та участі, розроблено систему індикаторів і показників, що дозволяють здійснювати моніторинг та оцінку якості і результатів втілення в життя принципів та рекомендацій ООН у цій важливій галузі. За останні два десятиліття ООН було запропоновано декілька концепцій соціального захисту осіб старшого віку як невід'ємної частини прав людини, заперечення дискримінації стосовно будь-якої особи чи громадян, групи осіб, зокрема на основі біологічних факторів. У той же час, необхідним є прийняття уніфікованого міжнародно-правового документа, спеціально присвяченого захисту прав літніх людей, оскільки, незважаючи на наявність значної кількості міжнародно-правових актів з прав людини, практично відсутнє ґрунтовне правове регулювання вказаної вразливої категорії осіб.

3. У міжнародних актах з прав людини, що стосуються питання становища осіб похилого віку наголошується на тому, що права людини й основоположні свободи гарантуються кожному без будь-якого розрізнення. Право на автономію осіб похилого віку має важливе значення для реалізації інших прав і свобод людини, гарантованих міжнародними угодами та національним законодавством. Одні дотримуються думки, що автономія і незалежність літніх людей є взаємозамінними та пов'язують їх із самостійністю у прийнятті рішень, інші вважають, що незалежність є одним із вимірів що сприяє особистій автономії й асоціюють її з рівнем фізичного функціонування людини. Аналіз актів ООН та міжнародних регіональних організацій дозволяє зробити висновок, що під правом на автономію, загалом, розуміється право приймати самостійно рішення, управляти собою та нести відповідальність за власні рішення. Особливе місце серед проблем літніх людей займають також проблеми «ейджизму», дискримінаційного ставлення до представників цієї вікової групи. Негативне ставлення та ейджиські упередження і стереотипи щодо осіб похилого віку, такі як менша продуктивність, повільне освоєння нових навичок та труднощі в адаптації до технологічних й організаційних змін, зменшення фізичних здібностей є головними перешкодами для можливостей

працевлаштування і часто призводять до прямої та непрямой дискримінації літніх працівників. У межах міжнародних універсальних і регіональних організацій було вироблено низку актів, що стосуються прав осіб похилого віку в галузі праці. Право на соціальне забезпечення тісно пов'язане і відіграє важливу роль у підтримці здійснення багатьох прав людини, як-от: право на достатній життєвий рівень, яке включає в себе, серед іншого, права на житло і харчування, право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я та ін. Держави мають забезпечувати, щоб програми соціального забезпечення гарантували мінімально необхідний рівень допомоги особам таким чином, щоб вони могли принаймні користуватися основними медичними послугами, мати елементарний дах і житло, водопостачання, санітарні умови та продукти харчування.

4. Пенсійна підтримка, є одним із найвагомійших напрямів соціального захисту людей похилого віку. У більшості європейських країн спостерігається тенденція до поступового й обережного впровадження накопичувальних елементів і зростання ролі недержавних пенсій у забезпеченні доходів пенсіонерів. Відчутним для пенсійних систем європейських країн є посилення зв'язку розміру пенсії з рівнем і тривалістю сплати страхових внесків.

Питання прав літніх людей, в тому числі і їх соціального захисту, знаходяться в полі зору основних органів ООН, зокрема, Генеральної Асамблеї, в межах якої обговорюються питання загального захисту прав людини; в межах Ради Безпеки ці питання знаходять своє закріплення на рівні резолюцій, що стосуються захисту вразливих категорій осіб під час збройних конфліктів, гуманітарних катастроф тощо; Економічної і Соціальної Ради ООН, яка розглядає різні аспекти питання з точки зору вирішення соціальних і економічних питань; Ради з прав людини – допоміжного органа Генеральної Асамблеї ООН, який уповноважений сприяти загальній повазі і захисту прав людини й основних свобод для усіх без будь-яких розрізень і на справедливій та рівній основі. Суттєвий внесок роблять спеціалізовані органи ООН, зокрема Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я та

створені в її структурі підрозділи (Відділ демографічних змін та здорового старіння, Відділ із попередження насилля).

Неурядові організації (Віденський Комітет неурядових організацій з питань старіння, Глобальний альянс за права людей похилого віку, Amnesty International, HelpAge International) також є невід'ємною складовою інституційного механізму захисту прав літніх людей. Вони працюють у різних сферах з метою покращення безпеки та добробуту людей похилого віку, з цією метою вони тісно співпрацюють з міжнародними структурами і національними урядами.

У межах європейського регіону пріоритетне місце у захисті прав осіб похилого віку відводиться судовим інституціям серед яких Європейський суд з прав людини та Суд загальної юрисдикції, які мають широкі повноваження у тих сферах, що є актуальними для літніх людей, зокрема: надання послуг, оточуюче середовище, споживча сфера, надання інформації, трудова сфера, охорона здоров'я тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біскуп В. С. Ейджизм, як соціальна проблема та шляхи її подолання. Вісник Черкаського університету. Вип. 121. 2018. С. 37–41.
2. Бойчук О., Стадник М. Актуальні проблеми адаптації представників старшого покоління до умов техногенного соціуму. Соціально-філософський аналіз. Вісник Львівського університету. 2023. Випуск 48. С.16-24. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.2> URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/48_2023/2.pdf
3. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2018. – 663 с.
4. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк: Янтар, 2014. 352 с
5. Бориченко К. Поняття та види міжнародних стандартів права на соціальний захист. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-2/04.pdf> European political and law discourse. Vol.6 issue2/2019 с.13-19
6. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння: міжнародний документ ООН від 6 серпня 1982 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_870
7. Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення. Фінанси України. 2016. № 6. С. 87-95
8. Грень Н. Вікова дискримінація поза трудовою сферою. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2022. №4(36). с.46-50 <https://doi.org/http://doi.org/10.23939/law2022.36.046>
9. Джуган В.В., Джуган Р.І. Дефініція поняття «люди похилого віку», як категорії соціальної роботи Науковий вісник Ужгородського університету. Вип. 1 (50). 2022. DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.77-80 с.77-80

10. Джуган Р.І. Соціальні аспекти реалізації потреб людей похилого віку у сучасному українському суспільстві. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2020. 237 с

11. Доповідь Всесвітньої асамблеї з проблем старіння. ООН. Мадрид, 8-12 квітня 2022. URL: www.un-ngls.org/pdf/MIPAA.pdf

12. Доповідь Amnesty International «У мене був дім»: люди похилого віку в Україні та їхній досвід війни, переміщення і доступу до житла». Amnesty International, 2022. 92 с.

13. Європейська соціальна Хартія. URL: <https://rm.coe.int/european-social-charter-ukr/16809e2c09>

14. Житинська М.О. Соціально-педагогічна підтримка життєдіяльності осіб похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2018. 250 с

15. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2023. 220 с

16. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародноправовий і вітчизняний контекст: монографія. Харків: Юрайт, 2019. 176 с

17. Коляда Н., Кочубей Т. Дискримінація літніх людей: прояви та протидія. Соціальна робота та соціальна освіта. 2(9). 2022

18. Кухта М.П. Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві. дис.... док-ра соц. наук: 22.00.04. Інститут соціології НАН України, Київ, 2019. 449 с

19. Латишева О. В., Євтушенко М. О., Пронін С. В., Будовій М. Ю. Соціальний захист держави: суть, моделі та особливості забезпечення. Вісник економічної науки України. 2020. № 2 (39). С. 95-104. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).95-104](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).95-104)

20. Магдисюк Л.І. Стереотипні уявлення про осіб пізньої зрілості. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/12/1/5>
21. Мадридський Міжнародний план дій із проблем старіння: міжнародний документ ООН від 8–12 квітня 2002 р. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/political-declaration-ua.pdf>.
22. Предибайло А.П. Міжнародно-правовий захист осіб похилого віку. дис. ... доктора філософії за спеціальністю 293 Міжнародне право (Галузь знань 29 – Міжнародні відносини). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2023. 236 с
23. Про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний пакт ООН від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
24. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 від 11 березня 2020 р. № 211: Постанова КМ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>
25. Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика: монографія. Донецьк: Ємельянова Т.В., 2021. 463 с
26. Сироїд Т. Л. Міжнародні стандарти в галузі забезпечення права на здоров'я та практика їхнього застосування: навч. посіб. Харків: Право, 2020. 166 с.
27. Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Харків: Право. 2019. 310 с.
28. Сокурєнко О. А. Досвід розвинутих країн світу в організації системи пенсійного забезпечення. DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-79-82 URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/114/98>
29. Сопко Р. І. Соціальний захист людей похилого віку та їх права. Збірник наукових праць. Серія «Україна-Цивілізація». Том «Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку». Ужгород, 2016. С. 223-228.

30. Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід: колективна монографія / В. Поліщук, Н. Горішна, Г. Слезанська та ін. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 221 с.

31. Старість (не) радість: дискримінація за віковою ознакою. <http://fj.onu.edu.ua/starist-ne-radist-dyskryminatsiia-za-rikovoiu-oznakoju/>

32. Тиха О.І. Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України. дис. ... доктора філософії: 051 «Економіка». Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2024. 251 с. 31–41.

33. Чеберяко О. Бикова В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К.: 2020. № 5. С. 43–51.

34. Шашкова-Журавель І.О. Міжнародно-правові аспекти захисту праці осіб похилого віку. С.262-267 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22692/49-Shashkova-Zhuravel.pdf?sequence=1>

35. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення. Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2019. 376 с.

36. Addressing violence against children, women and older people during the COVID-19 pandemic: key actions. URL: https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-Violence_actions2020.1

37. Cerimovic E., Wurth M., Brown B. Bosnia and Herzegovina's coronavirus curbs on children and older people are ill-conceived. In: Balkan Insight [website]. Sarajevo: Balkan Investigative Reporting Network. 2020. URL: <https://balkaninsight.com/2020/04/02/bosnia-andherzegovinas-coronavirus-curbs-on-children-and-olderpeople-are-ill-conceived/>.

38. COVID-19 and violence against older people. URL: <https://www.who.int/publications/m/item/covid-19-and-violence-against-olderpeople>.

39. Digest of the case law of the European Committee of Social Rights. Appendix: relevant abstracts, decisions and conclusions of the European Committee

of social rights. Council of Europe, 2018. 324 p. URL: <https://rm.coe.int/digest-2018-appendix-en/1680939f7e>

40. Decade of Healthy Ageing 2020-2030. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/decade-of-healthy-ageing/final-decade-proposal/decade-proposal-final-apr2020en.pdf?sfvrsn=b4b75ebc_25&download=true

41. European Social Charter (Revised) 1996. URL: <https://rm.coe.int/168007cf93>

42. European Committee of Social Rights, Conclusions 2021 (Ukraine, Article 23) 2021/def/UKR/23/EN. URL: [https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:\[%22ESCPublicationDate%20Descending%22\],\[%22ESCDcIdentifier%22:\[%222021/def/UKR/23/EN%22\]}}](https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:[%22ESCPublicationDate%20Descending%22],[%22ESCDcIdentifier%22:[%222021/def/UKR/23/EN%22]}})

43. Foco en la protección social. Normas de Seguridad Social de la OIT: una referencia mundial para los sistemas de seguridad social 2020. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?id=55714>

44. Freedom to decide for ourselves. What older people say about their rights to autonomy and independence, long-term care and palliative care. HelpAge International, 2018. 19 p. URL: <https://www.helpage.org/newsroom/latestnews/freedom-to-decide-for-ourselves-older-peoples-rights-are-denied-says-newreport/>

45. Inter-American Convention on Protecting the Human Rights of Older Persons. URL: https://www.oas.org/en/sla/dil/docs/inter_american_treaties_A-70_human_rights_older_persons.pdf

46. Kar N. War and older adults: consequences and challenges. Journal of Geriatric Care and Research. 2022. Vol. 9 (1). P. 1-3.

47. Madrid International Plan of Action on Aging and Political Declaration. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/politicaldeclaration-en.pdf>.

48. Our voices, our rights. What older people say about the normative elements of their right to autonomy and independence. The Global Alliance for the Rights of Older People, 2019. 12 p. URL: <https://rightsofolderpeople.org/wpcontent/uploads/2019/04/Final-report-GAROP-OurVoicesOurRights.pdf>

49. Paton C. Coronavirus UK: elderly to be isolated for four months as part of COVID-19 plans. In: The National [website]. Abu Dhabi; The National. 2020. URL: <https://www.thenationalnews.com/world/europe/coronavirus-uk-elderly-to-be-isolated-for-four-months-as-part-of-covid-19-plans-1.992514>.

50. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Older Persons in Africa. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/36438-treaty-0051_protocol_on_the_rights_of_older_persons_e.pdf

51. Report of the International Conference on Population and Development (Cairo, 5-13 September 1994) A/CONF.171/13/Rev.1. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/icpd_en.pdf.

52. Report of the Second World Assembly on Ageing (Madrid, 8-12 April 2002) A/CONF.197/9. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/397/51/PDF/N0239751.pdf?OpenElement>

53. Report of the Secretary-General to the Security Council on the protection of civilians in armed conflict S/1999/957. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/258/15/PDF/N9925815.pdf?OpenElement>

54. Report of the Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons, Claudia Mahler (Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development) A/HRC/48/53. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/215/63/PDF/G2121563.pdf?OpenElement>

55. Senior Community Service Employment Program. U.S. Department of Labor: веб сайт. URL: <https://www.dol.gov/agencies/eta/seniors>

56. Supporting older people in Ukraine. URL: <https://www.helpage.org/what-we-do/older-people-in-ukraine/>

57. Tackling abuse of older people: five priorities for the United Nations Decade of Healthy Ageing (2021-2030). URL: 201 <https://www.who.int/publications/i/item/9789240052550>

58. The Toronto Declaration on the global prevention of elder abuse. URL: https://eapon.ca/wp-content/uploads/2021/09/toronto_declaration_en.pdf

59. The Global Strategy and Action Plan on Ageing and Health 2016-2020: towards a world in which everyone can live a long and healthy life WHA69.3. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/252783/A69_R3-en.pdf?sequence=1&isAllowed=y

60. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development A/70/L.1. URL: <https://undocs.org/en/A/70/L.1>

61. UN Committee on economic, social and cultural rights, General comment No. 19 (The right to social security (art. 9)) E/C.12/GC/19. URL: <https://documents-dds-217ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/403/97/PDF/G0840397.pdf?OpenElement>

62. UN General Assembly resolution (Implementation of the International Plan of Action on Aging and related activities) 45/106. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/564/95/IMG/NR056495.pdf?OpenElement>.

63. UN General Assembly resolution (Human Rights Council) A/RES/60/251. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/66/PDF/N0550266.pdf?OpenElement>

64. United Nations Population Fund. URL: <https://www.unfpa.org/ageing>

65. UN International day of older persons 1 October. URL: <https://www.un.org/en/observances/older-persons-day>.

66. UN General Assembly resolution (Proclamation on Ageing) A/RES/47/5. URL: <https://www.un.org/development/desa/ageing/resources/international-year-ofolder-persons-1999/resolution-475.html>.

67. World Social Protection Report 2020-22: Social protection at the crossroads – in pursuit of a better future. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/publ/documents/publication/wcms_821426.pdf

ДОДАТКИ

Трактування сутності понять «соціальний захист»

Абакумова Н.	Соціальний захист є комплексом економічних, правових та соціальних гарантій, котрі гарантують кожному, хто працює, право на безпечну працю, збереження здоров'я у процесі праці, економічний захист і підтримку працівників та їхніх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, медичну, соціальну й фахову реабілітацію
Борецька Н.	Системне поняття, що передбачає використання різних форм та методів соціального захисту з дотриманням диференційованого підходу до кожної людини або соціальної групи
Гонтмахер Є., Трубин В., Сирота І. й інші	Функції суспільства зі збереження соціального становища людини, що склалося внаслідок соціальних ризиків, відповідної умови, яка впливає з його невід'ємних та загально визнаних соціальних прав, або функції держави щодо матеріальної підтримки непрацездатних, найменш захищених громадян
Горянська С.	Система економічних, політичних, правових заходів, спрямованих на формування оптимальних умов гарантування реальних можливостей реалізації населенням своїх прав і свобод, котрі забезпечують матеріальний добробут
Дідківська К.	Державна підтримка певних категорій населення, котрі можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя через надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найвразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі внаслідок установлення соціальних стандартів
Лібанова Е., Палій О.	Сукупність соціально-економічних заходів, які проводить держава і суспільство, має забезпечувати надання оптимальних умов життя, задоволення потреб, підтримку життєзабезпечення і дієвого існування особистості, різних соціальних категорій і груп. Крім того, такий захист повинен бути спрямованим проти ситуацій ризику в нормальному житті громадян
Москаленко В.	Певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив
Длугопольський О.	Це система урядових організаційно-правових та економічних заходів стосовно забезпечення гідного матеріального та соціального становища громадян

Джерело: побудовано автором на основі: Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика: монографія. Донецьк: Ємельянова Т.В., 2021. 463 с; Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк: Янтар, 2014. 352 с; Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення. Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2019. 376 с.; Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення. Фінанси України. 2016. № 6. С. 87-95; Латишева О. В., Євтушенко М. О., Пронін С. В., Будовій М. Ю. Соціальний захист держави: суть, моделі та особливості забезпечення. Вісник економічної науки України. 2020. № 2 (39). С. 95-104. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).95-104](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).95-104)

Деякі класифікації систем соціального захисту

Типологія моделей	Форми, сутність
Типологія моделей У. Беверіджа	1) Державна соціальна допомога; 2) обов'язкове соціальне страхування; 3) добровільне індивідуальне соціальне страхування
Типологія моделей соціального захисту О. Бісмарка	Обов'язкове соціальне страхування професійних груп, які працюють на основі паритетного поділу страхового навантаження між роботодавцями і працівниками, а також самоврядування соціальним страхуванням за допомогою товариств взаємного страхування. Договірне професійно-галузеве регулювання заробітної плати і страхових тарифів з обов'язкового соціального страхування
Типологія моделей американських учених В. Корпі і Х. Палма	Виділяють на підставі трьох параметрів (адресність, спосіб визначення прожиткового мінімуму, якість (цілесюгнення соціальних програм) типи інституційних структур: 1) адресну модель (по межі бідності), 2) модель добровільного субсидування держави, 3) корпоративну модель (по професії і трудовому внеску), 4) модель базового захисту (по громадянству), яка містить модель (по трудовому внеску і громадянству)
Типологія моделей Е. Тішина	Усі промислово розвинені країни розподілені на декілька типів. Для першого – ліберального типу – характерне те, що соціальний захист відокремлений від вільного ринку і обмежується захистом осіб, які позбавлені певних доходів. Друга – консервативна модель – соціального захисту, розглядається як класичний варіант соціального страхування, який враховує трудовий внесок людини. Для третьої моделі характерний зрівняльний підхід, коли допомога населенню надається незалежно від наявності інших доходів. Виділяють групи: неоконсервативні (США, Англія, Канада), соціально-демократичні (Швеція, Данія, Швейцарія, Люксембург), засновані на теорії соціального суспільства (ФРН, Австрія), засновані на теорії держави загального добробуту (Франція, Бельгія, Японія), незрозумілі (Італія)
Типологія моделей держави добробуту шведського дослідника Г. Еспінг-Андерсена	Усі промислово розвинені країни розподілені на декілька типів. Для першого – ліберального типу – характерне те, що соціальний захист відокремлений від вільного ринку і обмежується захистом осіб, які позбавлені певних доходів. Друга – консервативна модель соцзахисту – розглядається як класичний варіант соціального страхування, який враховує трудовий внесок людини. Для третьої соціалдемократичної моделі характерний зрівняльний підхід, коли допомога населенню надається незалежно від наявності інших доходів
Типологія моделей соціального захисту В. Лаврухіна	За рівнями розвитку, в якій кожен рівень відображає певну стадію організації (нормативне встановлення виду/видів соціального захисту), ступінь охоплення населення (одна і більш категорій), і,

	<p>одночасно, певний вид національної системи соціального захисту, а саме: локальна, вибіркова, частково впорядкована, національна, міжнаціональна, наднаціональна, загальна. В залежності від проходження тієї або іншої моделі інституційного розвитку соціального захисту: традиційна (властива даному суспільству протягом історично-значущого періоду, та/або діюча як традиційний інститут, що суспільно визнається), нормативна (заснована на встановленні нормативів надання будь-яких видів соціального захисту), функціональна (заснована на декларуванні і виконанні строго певної функції системного соціального захисту), функціонально-нормативна (заснована на виконанні певної функції соціального захисту і встановлених нормативах її виконання), перехідна (відображає процеси переходу від однієї системи соціального захисту до іншого). Розподіл за наступними критеріями: орієнтація (патерналістсько-орієнтовані, ринково-орієнтовані, індивідуально-орієнтовані, змішаної орієнтації, групово-орієнтовані, диференційовано-орієнтовані, матеріально орієнтовані); розподіл (розподільно-зрівняльні, розподільно-пріоритетні, розподільно-диференційовані); тактика (пасивно-підтримуючі, активно-стимулюючі), складність (однорівневі, багаторівневі, комплексні).</p>
--	---

Джерело: побудовано автором на основі:

Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк: Янтар, 2014. 352 с

Про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний пакт ООН від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042